ਸੋਲਵਾਂ ਅਧਿਆਇ

ਦੇਵਾਸੁਰ ਸੰਪਦ ਵਿਭਾਗ - ਯੋਗ

16.01 ਸ਼ਲੋਕ :

ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਉਵਾਚ *श्री भगवानुवाच*

अ-भयम् सद्-त्व-सम्-शुद्धिः, ज्ञान-योग-वि-अव-स्थितिः। दानम् दमः च यज्ञः च, स्वाध्यायः तपः आर्जवम्॥

ਅ ਭਯਮ੍ ਸਦ੍ਤ੍ਵ ਸਮ੍ ਸ਼ੁਧਿੱਹ, ਗ੍ਯਾਨ ਯੋਗ ਵਿ ਅਵ ਸ੍ਥਿਤਿਹ।

ਦਾਨਮ੍ ਦਮਹ ਚ ਯਗਯਾਹ ਚ, ਸ੍ਵਾਧ੍ਯਾਯ ਤਪਹ ਆਰ੍ਜਵਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਅਭਯਮ੍ : ਨਿੱਡਰਤਾ। ਸਦ੍ਤ੍ਵ ਸਮ੍ਸ਼ੁਧ੍ਹਿ : ਦਿਲ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ। ਗ੍ਯਾਨ ਯੋਗ ਵਿਅਵਸ੍ਥਿਤਿਹ : ਯੋਗ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਪਰਪੱਕਤਾ। ਦਾਨਮ੍ : ਭੀਖ ਦੇਣੀ। ਦਮਹ : ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਉੱਪਰ ਨਿਯੰਤਰਣ। ਚ : ਅਤੇ। ਯਗਯਾਹ : ਕੁਰਬਾਨੀ। ਚ : ਅਤੇ। ਸ੍ਵਾਧ੍ਯਾਯ : ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਧਿਐਨ। ਚ : ਅਤੇ। ਤਪਹ : ਕਠੋਰ ਤਪੱਸਵੀ। ਆਰ੍ਜਵਮ੍ : ਪਰਾ ਨੇਕ ਨੀਤ ਬੇਲਾਗ਼।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਨਿੱਡਰਤਾ, ਅੰਤਹਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧੀ, ਗਿਆਨ ਤੇ ਯੋਗ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ ਸਥਿਤੀ ਦਾਨ (ਇੰਦਰੀਆਂ ਦਾ) ਦਾ ਮਨ, ਯਗ, ਵੈਦ ਆਦਿ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ, ਤਪ ਤੇ ਸਰਲਤਾ ਅਥਵਾ ਸਿੱਧਾਪਣ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਅਭਯਮ੍ ਸਦ੍ ਤ੍ਵ ਸਮ੍ ਸ਼ੁਧਿਹ - ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਵ, ਆਚਰਣ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦੈਵੀ ਸੰਪਤੀ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ੦ ਅਭਯਮ੍ : ਅਨਿਸ਼ਟਤਾ ਦੀ ਸੰਦੇਹ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੋ ਘਬਰਾਹਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ “ਭਯ” (ਡਰ) ਹੈ, ਉਸ ਭਯ (ਭੈਅ) ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਭਾਵ ਦਾ ਨਾਂ “ਅਭਯ” ਹੈ। ਭੈਅ ਜਾਂ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਜਾਂ ਅੰਦਰ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 1. ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਭੈਅ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਚੋਰ ਡਾਕੂ, ਸੱਪ ਆਦਿ ਤੋਂ, ਪਰ ਜਦ ਸਰੀਰ ਦੇ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਭੈਅ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ੦ ਬੀੜੀ, ਸਿਗਰਟ, ਅਫੀਮ, ਭੰਗ, ਸ਼ਰਾਬ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਚੰਗੇ ਮਿੱਤਰ ਦੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਭੈਅ ਹੈ, ਇਹ ਕਾਇਰਤਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਾਇਰਤਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਭੈਅ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। 2. ਆਪਣੇ ਵਰਣ ਆਸ਼ਰਮ ਆਦਿ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਤੱਵ ਪਾਲਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਅਸਾਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਧਿਆਪਕ ਗੁਰੂ, ਮਹਾਤਮਾ, ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਆਦਿ ਦੇ ਵਚਨਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੀ ਅਵਹੇਲਣਾ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਤੇ ਕੁਲ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਉਲੰਘਣ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਭੈਅ ਭੀ ਬਾਹਰੀ ਭੈਅ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਭੈਅ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਅਭਯ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਾ ਭੈਅ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਭੈਅ ਤਾਂ ਸਾਧਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਹੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹਰਿ ਦਾ, ਗੁਰੂ ਦਾ, ਜਗਤ ਦਾ, ਭੈੜੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ, ਕਾਨੂੰਨ ਭੰਗ ਹੋਣ ਦਾ, ਵਿਭਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ, ਡਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰਾ ਨਰੋਆ ਅਤੇ ਬਲਵਾਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਅੰਦਰ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਭੈਅ - ਮਨੁੱਖ ਜਦੋਂ ਵੀ ਅਨਿਆਇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਤੇ ਭੈੜੇ ਆਚਰਣ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਚਲਦਾ ਹੋਇਆ, ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਮਨ ਵਿਚ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਅੰਦਰ ਤੋਂ ਭੈਅ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭੈੜੇ ਕੰਮ ਮਨੁੱਖ ਤਾਂ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਤੱਕ ਉਸ ਅੰਦਰ ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ, ਮੇਰਾ ਮਾਨ, ਮੇਰੀ ਸ਼ਾਨ ਬਣੇ ਰਹਿਣ, ਮੈਨੂੰ ਭੋਗ ਪਦਾਰਥ ਵਸਤੂ ਮਿਲਦੀ ਰਹੇ। ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿਚ ਜਦ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅੰਦਰਲਾ ਭੈਅ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਇੱਕੋ ਉਦੇਸ਼ ਭਗਵਤ ਤੱਤਵ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਭੈਅ ਵੀ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਜਦ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਚਰਣ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਅੰਦਰ ਖੋਟ ਹੈ, ਅਨਿਆਇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਅੰਦਰਲਾ ਭੈਅ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਨਿਆਇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਵਿਭਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਇਹ ਜੀਵ ਜਦ ਤੱਕ ਕਰਨ ਯੋਗ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਜਾਣਨ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ, ਪਾਉਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ, ਤਦ ਤੱਕ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਭਯ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਭੈਅ ਜ਼ਰੂਰ ਰਹੇਗਾ। ਮਮਤਾ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਮਰਨ ਦਾ ਡਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਮਤਾ ਰਹਿਤ ਵਿਅਕਤੀ ਨਿੱਡਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਅਨੇਕਾਂ ਭੈਅ ਹਨ : ਭੋਗਾਂ ਵਿਚ ਰੋਗ ਦਾ, ਉੱਚੀ ਕੁਲ ਤੋਂ ਡਿੱਗਣ ਦਾ, ਧਨ ਗਵਾਉਣ ਦਾ, ਹਕੂਮਤ ਦਾ - ਦੀਨਤਾ ਦਾ, ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਾ, ਬੁਢਾਪੇ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਵਾਦ ਵਿਵਾਦ ਦਾ, ਹਾਰ ਜਾਣ ਦਾ, ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਦੁਰਜਨ ਦਾ, ਸਰੀਰ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ, ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਖੋ ਜਾਣ ਦਾ, ਭੈਅ ਅਨੇਕ ਹਨ। ੦ ਭੈਅ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਇਲਾਜ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਬਣ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ। ਮਮਤਾ ਨਾ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਮਰਨ ਦਾ ਭੈਅ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ੦ ਸਦ੍ਤ੍ਵ ਸਮ੍ ਸ਼ੁਧਿਹ = ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਸਮਯਕ ਸ਼ੁੱਧੀ ਨੂੰ ਸਦ੍ਤ੍ਵ ਸਮ੍ ਸ਼ੁਧਿਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਮਯਕ੍ ਸ਼ੁੱਧੀ ਕੀ ਹੈ ? ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਰਾਗ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਭਗਵਾਨ ਵਿਚ ਅਨੁਰਾਗ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੀ ਅੰਤਹ ਕਰਣ ਦੀ ਸਮ੍ਸ਼ੁੱਧੀ ਹੈ। ਜਦ ਆਪਣਾ ਵਿਚਾਰ ਭਾਵ ਉਦੇਸ਼ ਲਕਸ਼ ਕੇਵਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅੰਤਹਕਰਣ ਸ਼ੁੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੋਣ ਨਾਲ ਅੰਤਹਕਰਣ ਮੈਲ-ਦਵੇਸ਼ ਤੇ ਦੂਸ਼ਤਾ ਨਾਲ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਮਲ ਦੋਸ਼ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵ ਕਰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ, ਵਿਕਸ਼ੇਪ ਦੋਸ਼ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਪਾਸਨਾ, ਆਵਰਣ-ਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਗਿਆਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ੦ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੇ ਪਾਪ ਦੂਰ ਕਰਨ, ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਕੀਤੇ ਨਵੇਂ ਪਾਪ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪਰਾਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਐਨੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜੋ ਸਾਧਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੱਤਪਰਤਾ ਲਿਆਵੇ। ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਗਿਆਤ ਅਗਿਆਤ ਪਾਪ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਸ਼ੁੱਧ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ੦ ਗ੍ਯਾਨ ਯੋਗ ਵਿਅਵ ਸ੍ਥਿਤਿਹ - ਗਿਆਨ ਦੇ ਲਈ ਯੋਗ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਹੋਣਾ। ਅਰਥਾਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਜੋ ਗਿਆਨ (ਬੋਧ) ਹੈ। ਉਹ ਚਾਹੇ ਸਗੁਣ ਦਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਿਰਗੁਣ ਦਾ, ਉਸ ਗਿਆਨ ਦੇ ਲਈ ਯੋਗ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਯੋਗ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਅਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚ, ਮਾਨ ਅਪਮਾਨ ਵਿਚ, ਨਿੰਦਾ ਵਡਿਆਈ ਵਿਚ, ਰੋਗ ਨਿਰੋਗਤਾ ਵਿਚ ਸਮ-ਰਹਿਣਾ ਅਰਥਾਤ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਗ਼ਮੀ ਆਦਿ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਨਿਰ-ਵਿਕਾਰ ਰਹਿਣਾ। ੦ ਦਾਨਮ੍ - ਲੋਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਹਾਲਾਤ

ਆਦਿ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੰਡ ਦੇਣਾ – 'ਦਾਨ' ਹੈ ੦ ਦਾਨ ਕਈ ਭਾਂਤ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਭੂਮੀ ਦਾਨ, ਗਊ ਦਾਨ, ਅੰਨ ਦਾਨ ਆਦਿ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅੰਨ ਦਾਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਅਭਯਦਾਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੈ। ੦ ਅਭਯ ਦਾਨ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ 1. ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਆਫ਼ਤ ਤੋਂ, ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ, ਭੈਅ ਭੀਤ ਹੋਏ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਮੱਰਥਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭੈਅ ਰਹਿਤ ਕਰਨਾ – ਉਸ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉਣਾ, ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ, ਇਹ ਅਭਯਦਾਨ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਆਦਿ ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 2. ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਕਥਾ ਆਦਿ ਸੁਣਾਉਣਾ। ਧਾਰਮਕ ਗਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਰਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਮਝਾਉਣਾ। (ਦੇਖੋ ਗੀਤਾ 18.68–69) ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਦਾਨ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਨਾ ਜੋੜ ਕੇ ਸਾਧਕ ਅਜਿਹਾ ਮੰਨੇ ਕਿ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਵਸਤੂ ਸਮੱਰਥਾ ਯੋਗਤਾ ਆਦਿ ਜੋ ਕੁਝ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਜੋ ਕੁੱਝ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੀ ਹੈ। ੦ ਦਮਹ – ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਸ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦਾ ਨਾਂ ਦਮ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ, ਅੰਤਹਕਰਣ ਤੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਰੋਧੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਇਹ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਲਈ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਉਦੇਸ਼ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਦਮਨ ਦਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਅਕਰਤੱਵ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਕਰਤੱਵ ਵਿਚ ਸੁਭਾਵਿਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਸਵਾਰਥ, ਅਭਿਮਾਨ, ਮਮਤਾ, ਕਾਮਨਾ ਆਦਿ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ। ਜੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਸਵਾਰਥ ਭਾਵ ਆ ਵੀ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਮਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਸ਼ੁੱਧੀ ਮਿਟਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ੁੱਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਚੱਲਕੇ ਉਸ ਦਾ ਦਮ ਅਰਥਾਤ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ – ਆਪਣੇ ਆਪ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ੦ ਯ੍ਗ੍ਹ – 'ਯ੍ਗ੍ਹ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਆਹੂਤੀ ਦੇਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਵਰਣ ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਮ ਬਲੀ ਆਦਿ ਯਗ ਹੈ, ਪਰ ਗੀਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਣ ਆਸ਼ਰਮ ਹਾਲਾਤ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਜੋ ਕਰਤੱਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਸਵਾਰਥ ਤੇ ਬਿਨਾਂ–ਅਭਿਮਾਨ ਤੋਂ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਲਈ ਕਰਨਾ ਹੀ ਯਗ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਜੀਵਕਾ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਉਪਾਰ ਖੇਤੀ, ਆਦਿ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਨਿਰਵਾਹ ਸੰਬੰਧੀ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਚੱਲਣਾ ਫਿਰਨਾ, ਸੌਣਾ ਜਾਗਣਾ ਦੇਣਾ ਲੈਣਾ, ਆਦਿ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕਰਨੀਆਂ ਯਗ ਹੈ। ੦ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ, ਗੁਰੂ ਆਚਾਰੀਆ ਆਦਿ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨਾ ਵੀ ਯਗ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨ ਵਾਣੀ ਤਨ ਤੇ ਧਨ ਤੋਂ ਸੁੱਖ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ, ਗਊ ਬ੍ਰਾਹਮਣ (ਵਿਦਵਾਨ ਪੁਰਸ਼) ਦੇਵਤਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਦਿ ਦਾ ਪੂਜਨ ਕਰਨਾ, ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ – ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਯਗ ਹੈ। ੦ ਸ੍ਵਾਧ੍ਯਾਯਹ – ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ। ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਪਠਨ–ਪਾਠਨ ਕਰਨ ਦਾ ਨਾਂ "ਸਵਾਧ੍ਯਾਯ" ਹੈ। ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਧਿਐਨ ਹੀ ਸ੍ਵਾਧ੍ਯਾਯ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਵਿਰਤੀਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਲਾਉਣੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਮੰਨਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਿਰਤੀਆਂ ਤਾਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਦਲਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਫਿਰ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਠਦਾ ਹੈ, ਕੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਨਾ ਕਰੀਏ ? ਅਸਲ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਾਧਕ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਸ਼ੁੱਧੀ ਅੰਤਹਕਰਣ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾ ਮੰਨਕੇ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੰਨਣਾ ਹੀ ਮੂਲ ਅਸ਼ੁੱਧੀ ਹੈ। ਹੂਬਹੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਹੋਣ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸਰੂਪ ਕਦੇ ਅਸ਼ੁੱਧ ਹੋਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਕੇਵਲ ਵਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਅਸ਼ੁੱਧ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਯਥਾਰਥ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ੦ ਤਪਹ = ਭੁੱਖ ਪਿਆਸ ਸਰਦੀ ਗਰਮੀ ਬਰਖਾ ਸਹਿਣਾ ਵੀ ਇਕ ਤਪ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਤਪ ਵਿਚ ਭੁੱਖ ਪਿਆਸ ਆਦਿ ਨੂੰ ਜਾਣਕੇ ਝੱਲਦੇ ਹਾਂ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਾਧਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਥਵਾ ਜੀਵਨ ਨਿਰਵਾਹ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਹਾਲਾਤ ਆਦਿ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕਸ਼ਟ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿਘਨ ਆਦਿ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸਹਿਣਾ ਹੀ ਤਪ ਹੈ। ੦ ਨਿਯਮ ਰੂਪ ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਆ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰੋ, ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਨਾ ਰੋਕੋ ਅਤੇ ਜੋ ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਿਣ ਕਰੋ, ਇਹੋ ਉੱਤਮ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਤਪ ਹੈ। ੦ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤਪ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਹਿਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸ਼ਕਤੀ, ਇਕ ਨਵਾਂ ਬਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਤਪੋ ਬਲ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵਰਦਾਨ ਦੇਣ ਜਾਂ ਸਰਾਪ ਦੇਣ ਜਾਂ ਅਨਿਸ਼ਟ ਕਰਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਨਾ ਲਗਾਵੇ। ਉਸ ਬਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ, ਜੋ ਰੁਕਾਵਟ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ – ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਵਧਾਉਣ ਵਿਚ ਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ੦ ਆਰ੍ਜਵਮ੍ – ਸਰਲਤਾ ਸਿੱਧੇਪਣ ਨੂੰ 'ਆਰ੍ਜਵ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਸਰਲਤਾ ਸਾਧਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਹੈ। ਜੇ ਸਾਧਕ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜੇ ਲੋਕ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸਮਝਣ। ਮੇਰਾ ਵਿਵਹਾਰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਲੋਕ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਣਗੇ – ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਸਰਲਤਾ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਕਪਟ ਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਧਕ ਵਿਚ ਬਨਾਵਟੀ–ਪਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਕਿ ਸਾਧਕ ਵਿਚ ਸਿੱਧੇ ਸਰਲ ਭਾਵ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਮੂਰਖ ਬੇਸਮਝ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਸ ਨਾਲ ਸਾਧਕ ਦਾ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਸਰਲਤਾ ਬਹੁਤ ਉਪਯੋਗੀ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਵਾਣੀ ਤੇ ਮਨ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬਨਾਵਟੀ ਪਨ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਸ ਵਿਚ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਸਿੱਧਾਪਨ ਹੋਵੇ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਡਰ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਰੂਪ ਹਨ, ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਣ ਜਾਂ ਮਰਨ ਦਾ ਡਰ – ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਕੋਈ ਇਕ ਦਾ ਸਰੀਰ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਕੋਈ ਇੰਜ ਡਰਦਾ ਹੈ, ਫਜ਼ੂਲ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਰੇ ਲਾਭ ਨਿਡਰਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਉੱਪਰ ਡਰ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂਤਵ ਤੇ ਡਰ ਦਾ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਜਿੱਥੇ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਉਥੇ ਡਰ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਸਾਧਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਨੇੜਿਓਂ ਡਰ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਭਲੇ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਭਲੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਦਿਲ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਥਾਈ ਵਸਤਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸੁਗ਼ਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਯੋਗ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਸਾਧਕ ਸਥਾਈ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਥਾਈ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਯੋਗ ਤੇ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਪਰਪੱਕਤਾ, ਪੂਰਣਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਮਹਾਨ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਪੁੰਨ–ਦਾਨ, ਉਪਕਾਰ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਧਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਦਾਨ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਿਲ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਆਪਣੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲੀ ਸੁਗ਼ਾਤ ਉਹੋ ਹੈ ਜੋ ਕੇਵਲ ਪਿਆਰ ਦਿਆਲਤਾ ਅਤੇ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਨਾਲ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਖੁਸ਼ੀ ਚੁਫਾਲ ਮੂੰਹ ਭਾਰ ਡਿੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਰਿਹਾ ਜਾਵੇ। ਇੰਦਰੀਆਂ ਤਾਂ ਨਰਕ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਹਨ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨ ਬਰਬਾਦੀ ਤਬਾਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨਾ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਇੰਦਰੀਆਂ ਉੱਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁੱਧ ਬਖ਼ਸ਼ਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਭੂਤੱਵ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਯੱਗ ਦੇ ਅਰਥ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਕਾਰਜ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਵ-ਹਿੱਤ ਉੱਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਉਹੋ ਹੀ ਯਗ ਹੈ। ਇਹ ਨਾ ਤਾਂ ਰੀਤ ਰਸਮ ਬਣੇ, ਇਹ ਨਾ ਕੋਈ ਕੁਰਬਾਨੀ, ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਅਗਨੀ ਦੀ ਰੀਤ ਹੈ, ਨਾ ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪੰਡਤ ਪੁਰੋਹਿਤ ਨਾਲ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਆਹੂਤੀ ਬਲੀ ਨਾਲ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਗਰੰਥਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਦੈਵੀ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ, ਸੰਤ ਮੁਨੀ ਤਪੱਸਵੀ ਆਪਣੀ ਕੀਮਤੀ ਸੰਪਤੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਆਪਣੇ ਲਾਭ ਹਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸਾਡੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਪੁਨਰ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਜੀਵ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਸਾਧਨ ਵੀ ਤਪ ਵਾਂਗ ਹਨ ਮਨ, ਬਚਨ ਕਰਮ ਦੀ ਇਕਸਾਰਤਾ ਤੇ ਪਵਿਤਰਤਾ ਵੀ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

16.02 ਸ਼ਲੋਕ :

अ-हिंसा सत्यम् अ-क्रोध:, त्याग: शान्ति: अ-पैशुनम्। दया भूतेषु अलोलुप्त्वम्, मार्दवम् ही: अ-चापलम्॥

ਅਹਿੰਸਾ ਸਤ੍ਯਮ੍ ਅਕ੍ਰੋਧਹ, ਤ੍ਯਾਗਹ ਸ਼ਾਂਤਿਹ ਅਪੈਸ਼ੁਨਮ੍।
ਦਯਾ ਭੁਤੇਸ਼ੁ ਅਲੋਲ੍ਪ੍ਤ੍ਵਮ੍, ਮਾਰ੍ਦਵਮ੍ ਹ੍ਰੀਹ ਅਚਾਪਲਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਅਹਿੰਸਾ : ਨਿਰਦੋਸ਼ਤਾ। ਸਤ੍ਯਮ੍ : ਸੱਚਾਈ। ਅਕ੍ਰੋਧਹ : ਕ੍ਰੋਧ ਨਾ ਕਰਨਾ। ਤ੍ਯਾਗਹ : ਤਿਆਗ। ਸ਼ਾਂਤਿਹ : ਸ਼ਾਂਤੀ। ਅਪੈਸ਼ੁਨਮ੍ : ਕੁਟਲਤਾ ਦਾ ਤਿਆਗ। ਦਯਾ : ਰਹਿਮ। ਭੁਤੇਸ਼ੁ : ਜੀਵਾਂ ਲਈ। ਅਲੋਲ੍ਪ੍ਤਵਮ੍ : ਲੋਭ ਹਿਰਸ਼ ਤੋਂ ਦੂਰ। ਮਾਰ੍ਦਵਮ੍ : ਨਿਰਮਾਣਤਾ। ਹ੍ਰੀਹ : ਲੱਜਾਸ਼ੀਲਤਾ, ਸ਼ਰਮੀਲਾਪਣ। ਅਚਾਪਲਮ੍ : ਚੰਚਲਤਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਜੋ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਨਾ ਬਦਲਦਾ ਹੋਵੇ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਤੋਂ ਅੱਗੇ - ਅਹਿੰਸਾ, ਸਤਿ ਬਚਨ, ਕ੍ਰੋਧ ਹੀਣਤਾ, ਤਿਆਗ, ਸ਼ਾਂਤੀ, ਨਿੰਦਾ ਚੁਗਲੀ ਬਦਗੋਈ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਜੀਵਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਦਿਆਲਤਾ, ਲੋਭ ਹਿਰਸ਼ ਤੋਂ ਦੂਰ, ਕੁਕਰਮਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ, ਅਥਵਾ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਨਾ ਬਦਲਣਾ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਅਹਿੰਸਾ = ਸਰੀਰ ਮਨ ਦੀ ਵਾਣੀ ਭਾਵ ਆਦਿ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸੇ ਦਾ, ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ, ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ, ਅਨਿਸ਼ਟ ਨਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤੇ ਅਨਿਸ਼ਟ ਨਾ ਚਾਹੁਣ ਨੂੰ 'ਅਹਿੰਸਾ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਵਿਅਕਤੀ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵੱਲ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਅਹਿੰਸਾ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾਗ ਹੈ, ਮੋਹ ਹੈ। ਭੋਗ ਬੁੱਧੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਦੇ ਅਹਿੰਸਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਪਤਨ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਭੋਗਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਨਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ੦ ਜੋ ਸੁੱਖ ਤੇ ਭੋਗ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਭੋਗਾਂ ਦਾ ਸੇਵਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭੋਗ ਪਦਾਰਥ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ, ਅਜਿਹੇ ਅਭਾਵ ਗ੍ਰਸਤਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਸੰਤਾਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਭੋਗੀ-ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਵਾਰਥ ਤੇ ਸੁੱਖ ਬੁੱਧੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਸੰਤ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਕੇਵਲ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਹਿੱਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਜੀਵਨ ਨਿਰਵਾਹ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਹੋ ਵੀ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਭੀ ਉਸ ਨੂੰ ਹਿੰਸਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਭੋਗ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਜੀਵਨ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ (4.21) ੦ ਕੇਵਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲ ਚੱਲਣ ਨਾਲ ਹਿੰਸਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ ਭੋਗ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਪਦਾਰਥ ਆਦਿ ਦਾ ਸੇਵਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ੦ ਸਾਧਕ ਅੰਦਰ ਅਜਿਹੀ ਭਾਵਨਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਵੀ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗਾ। ਉਸ ਦਾ ਭਾਵ ਨਿਰੰਤਰ ਸਾਰਿਆ ਦਾ ਹਿੱਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ੦ ਸਤ੍ਯਮ੍ - ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥ ਤੇ ਅਭਿਮਾਨ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ, ਕੇਵਲ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਹਿਤ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆਂ, ਦੇਖਿਆਂ, ਪੜ੍ਹਿਆਂ, ਸਮਝਦਿਆਂ ਜੋ ਨਿੱਸ਼ਚਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਵਧੇਰੇ, ਨਾ ਹੀ ਘੱਟ, ਜਿਵੇਂ ਦੀ ਜਿਵੇਂ ਪਿਆਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਸਤ੍ਯ ਹੈ। ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵੱਲ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਮਨ ਵਾਣੀ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਅਸਤ੍ਯ ਵਿਵਹਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਲਈ ਕੀਤਾ ਸਤ੍ਯ ਵਿਵਹਾਰ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਅਕ੍ਰੋਧਹ = ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਅਨਿਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਜਲਨਾਤਮਿਕ-ਵਿਰਤੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਕ੍ਰੋਧ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਤੱਕ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਅਨਿਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਤਦ ਤੱਕ ਉਹ ਕਸ਼ੋਭ ਹੈ, ਕ੍ਰੋਧ ਨਹੀਂ। ਜਿਵੇਂ ਜਦ ਡਾਕਟਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਅੰਗ ਕੱਟਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਰੋਗੀ ਉਸ 'ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸਾਧਕ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਧਕ ਦੇ ਪੁੰਨਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਕ੍ਰੋਧ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਸਾਧਕ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੱਜਣਤਾ ਤੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਨਾ ਦੁੱਖ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ, ਨਾ ਸੁੱਖ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਉੱਪਰ ਕ੍ਰੋਧ ਕਰਦਾ ਹੈ। ੦ ਤ੍ਯਾਗ - ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੀ ਅਸਲੀ ਤਿਆਗ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਤੇ ਅੰਦਰ ਦਾ - ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅੰਦਰਲਾ ਤਿਆਗ ਉੱਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਮਮਤਾ ਤੇ ਮੋਹ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਅੰਦਰਲਾ ਤਿਆਗ ਹੈ। ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋਣਾ ਬਾਹਰਲਾ ਤਿਆਗ ਹੈ। ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੇ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸ਼ਕਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।(12.12) ੦ ਸ਼ਾਂਤਿਹ = ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਰਾਗ ਦਵੇਸ਼ ਦੀ ਹਲ-ਚਲ ਦਾ ਨਾ ਹੋਣਾ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਰਾਗ ਦਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਨਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਅੰਤਹਕਰਣ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਅਨੁਕੂਲਤਾ ਨਾਲ ਪੁਰਾਣੇ ਪੁੰਨਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸੁਭਾਵ ਸੁਧਰਣ ਦੀ ਥਾਂ ਵਿਗੜਨ ਦੀ ਸੁਭਾਵਨਾ ਵਧੇਰੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲਤਾ ਆਉਣ 'ਤੇ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿਚ ਵੀ ਸੁਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਣ 'ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲਤਾ ਵਿਚ ਭੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਰਾਗ-ਦਵੇਸ਼ - ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਰਾਗ-ਦਵੇਸ਼ ਦਾ ਤਿਆਗ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ। ੦ ਅਪੈਸ਼ੁਨਮ੍ = ਕਿਸੇ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਪ੍ਰਤਿ ਦੁਰਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਪੈਸ਼ੁਨਤਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਭਾਵ ਹੀ ਅਪੈਸ਼ੁਨਤਾ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਅੱਗੇ ਜਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਚੁਗਲੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦਾ ਸਾਧਨ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਤਿਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਦੋਸ਼ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਦਵੇਸ਼ ਵਿਰਤੀ ਮਿਟ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਪ੍ਰਤਿ ਉਸ ਦਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ, ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਵਾਲਾ, ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਕਰਮ ਮਾਰਗ ਵਾਲਾ ਆਪਣੇ ਸੇਵ੍ਯ ਨੂੰ, ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਿਸੇ ਦੀ ਬੁਰਿਆਈ ਨਿੰਦਾ ਚੁਗਲੀ ਕਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ੦ ਦਯਾ ਭੂਤੇਸ਼ੁ - ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਦੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਦਯਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਦੀ, ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾਵਾਂ ਦੀ, ਸਾਧਕਾਂ ਦੀ, ਅਤੇ ਸਾਧਾਰਣ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਦਯਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਦਯਾ ਸਾਰਿਆ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨ ਲਈ, ਭਗਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦਯਾ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ

ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨ ਦੀ, ਸੰਤਾਂ ਮਹਾਤਮਾਵਾਂ ਦੀ ਦਯਾ – ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਲੋਕ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਦੁਖੀ ਤੇ ਸੁੱਖ ਵਿਚ ਸੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਾ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਦੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਦੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਸਥਿਤੀ ਆਉਣ ਨਾਲ, ਉਹ ਉਸ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ 'ਤੇ ਦੁੱਖ ਆਉਣ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖੀ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪ ਖੁਦ ਆਪਣੇ ਉੱਪਰ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਦਯਾ = ਮਾਤ੍ਰ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ (ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ) ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਭੇਜਣਾ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੈ ਤੇ ਅਨੁਕੂਲ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਭੇਜਣਾ ਦਯਾ ਹੈ। ੦ ਸਾਧਕਾਂ ਦੀ ਦਯਾ – ਸਾਧਕ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਦੁਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਪਿਘਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਸੁਖੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋਣ ? ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ ? ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਹਿੱਤ ਕਿਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹੈ ? ਇਹ ਸੋਚਣਾ ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਅ ਬਣ ਜਾਣ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਸ ਆਚਰਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਅਭਿਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ੦ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਦਯਾ ਵਿਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਮਲੀਨਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ 'ਮੈਂ ਕਿੰਨਾ ਦਿਆਲੂ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ ਹਾਂ – ਜਾਂ ਲੋਕ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸਮਝਣ ਮੇਰਾ ਆਦਰ ਕਰਨ, ਆਦਿ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜੋ ਦਯਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਦਯਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਰ ਮਲੀਨਤਾਵਾਂ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦਯਾ ਵਿਚ ਅਸ਼ੁੱਧੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ੦ ਕੁੱਝ ਘਟੀਆ ਦਰਜੇ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਸੁੱਖ ਦੇ ਸਵਾਰਥ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਦੂਜਿਆਂ ਪ੍ਰਤਿ ਦਯਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ੦ ਅਲੋਲੁਪ੍ਤ੍ਵਮ੍ – ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੋਣ ਨਾਲ ਅਥਵਾ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਭੋਗ ਭੋਗਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਣ ਨਾਲ ਮਨ ਦੇ ਲਲਚਾ ਉੱਠਣ ਦਾ ਨਾਂ ਲੋਲੁਪ੍ਤ੍ਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਭਾਵ ਦਾ ਨਾਂ ਅਲੋਲੁਪ੍ਤ੍ਵਾ ਹੈ। ੦ ਮਾਰ੍ਦਵਮ੍ – ਬਿਨਾਂ ਕਾਰਣ ਦੁਖ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਵੈਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਭੀ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਕਠੋਰਤਾ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਨਾ ਹੋਣਾ ਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਕੋਮਲਤਾ ਦਾ ਰਹਿਣਾ 'ਮਾਰ੍ਦਵ' ਹੈ। ੦ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ੍ਦਵਮ੍ ਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ੍ਦਵ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਹ੍ਰੀਹ – ਸ਼ਾਸਤਰ ਤੇ ਲੋਕ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿਚ, ਜੋ ਇੱਕ ਸੰਕੋਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਹ੍ਰੀਹ' ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਲੱਜਾ। ਲੱਜਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਮਨ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਆ ਜਾਣ ਨਾਲ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ੦ ਅਚਾਪਲਮ੍ – ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਚਪਲਤਾ ਦਾ ਅਰਥਾਤ ਉਤਾਵਲਾਪਨ ਦਾ ਨਾ ਹੋਣਾ 'ਅਚਾਪਲ' ਹੈ, ਚੰਚਲਤਾ ਚਪਲਤਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕੰਮ ਛੇਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਤਵਿਕ ਵਿਅਕਤੀ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਧੀਰਜ ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਸੁਚਾਰੂ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਚਿੰਤਾ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਚੰਚਲਤਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਨਾ ਚਿੰਤਾ, ਨਾ ਡਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਚੰਚਲਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਇਸ ਜਗਤ ਵਿਚ ਜੋ ਵੀ ਸਾਰੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਜੀਵਨ ਹਨ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਜਗਤ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਹਨ। ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਅਰਥ, ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਨਾ ਦੇਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਸਤਿ ਹੈ। ਜੋ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਸਚਰਜ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨ ਬਚਨ ਤੇ ਕਰਮ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਲਈ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅਜਿਹੀ ਕਿਰਿਆ ਹੀ ਸਤਿ ਹੈ। ਜੋ ਕੁੱਝ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਸੰਸਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਸਤਿ ਦਾ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਕਥਨ ਹੈ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸਤਿਅਮ ਹੈ। ਕ੍ਰੋਧ ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਉੱਪਰ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦਾ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਈ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ-ਰਹਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਤੋਂ, ਤਾਂ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ। ਇਹੋ ਅਕ੍ਰੋਧ ਹੈ। ਜੋ ਵਸਤੂ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਹੀਣ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੱਚ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਨਾਂ ਤਿਆਗ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਆਪਣਾ ਸੰਤੁਲਨ ਖੋ ਬੈਠਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਅਡੋਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਸੰਤੁਲਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਮਤੋਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਅਥਵਾ ਹਲੀਮੇਪਣ ਵੱਲ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਗੁੱਸੇ ਰਹਿਤ, ਨਿਰਮਲ, ਸ਼ੁੱਧ ਪ੍ਰਸੰਨ, ਉੱਜਵਲ ਸਾਫ਼ ਮਨੋਅੱਵਸਥਾ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੈ। ਉਜ, ਬਦਨਾਮੀ ਬਦਖੋਈ ਨਿੰਦਾ ਚੁਗਲੀ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਹੈ, ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਭੈੜੇ ਮੰਦੇ ਆਧਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ਗ਼ਲਤ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਤਾਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਨੀਵੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਧਕ ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ, ਉਹ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਨਿੰਦਾ ਚੁਗਲੀ ਦੀ ਭੈੜੀ ਆਦਤ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਪੈਸ਼ੁਨਮ੍ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਦੂਜੇ ਮੰਦੀ ਭੈੜੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪਲਦੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਮਨ ਵਿਚ ਦਯਾ ਕਰੁਣਾ ਹਮਦਰਦੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਜੀਵਾਂ ਲਈ ਰਹਿਮ ਦਿਲੀ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਭੂਤੇਸ਼ੁ ਦਯਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ, ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਲਿਆਉਣਾ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਹ ਜਾਇਦਾਦ ਤੁਹਾਡੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਇੱਛਾ ਦਾ ਦਾਸ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ। ਜੋ ਲੋਭ ਲਾਲਚ ਹਿਰਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੈ, ਉਹ ਅਲੋਲੁਪਤਮ੍ ਹੈ। ਮਾਰ੍ਦਵਮ੍ ਦੇ ਅਰਥ ਸ਼ਲੀਨਤਾ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਦਿਆਲੂਪਣ ਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਸਤਿਮਈ, ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਵਾਲੇ, ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਹੇਤੂ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ੍ਦਵਮ੍ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ, ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਹੀਣਾ ਹੰਕਾਰੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਸਭਿਆ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਸੁਣ ਕੇ ਸ਼ਰਮਸ਼ਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਲੀਨਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਹ੍ਰੀਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਬਿਨਾਂ ਮਤਲਬ ਤੋਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹਲਾਈ ਜਾਣਾ, ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਮਾਰੀ ਜਾਣੇ, ਇਹ ਗੰਵਾਰਪੁਣ ਹੈ। ਚੰਚਲਤਾ ਹੈ, ਮੂਰਖਤਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੈਵੀ-ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ ਉਹ ਇੰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਅਵੱਸਥਾ ਨੂੰ ਅਚਾਪਲਮ੍ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

16.03 ਸ਼ਲੋਕ :

तेजः क्षमा धृ-तिः शौचम्, अ-द्रोहः न अति-मानिता। भव्-अन्ति सम्-पदम् दैवीम्, अभि-जातस्य भारत॥

ਤੇਜਹ ਕ੍ਸ਼ਮਾ ਧ੍ਰਿਤਿਹ ਸ਼ੌਚਮ੍, ਅਦ੍ਰੋਹਹਨ ਅਤਿ ਮਾਨਿਤਾ।
ਭਵ੍ ਅੰਨਿਤ ਸਮ੍ਪਦਮ੍ ਦੈਵੀਮ੍, ਅਭਿ ਜਾਤਸ੍ਯ ਭਾਰਤ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਤੇਜਹ : ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸ਼ਕਤੀ। ਕਸ਼੍ਮਾ : ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨਾ। ਧ੍ਰਿਤਿਹ : ਹਿੰਮਤ ਹੌਂਸਲਾ ਜੇਰਾ। ਸ਼ੌਚਮ੍ : ਪਵਿੱਤਰਤਾ। ਅਦ੍ਰੋਹਹ : ਨਫ਼ਰਤ ਤੋਂ ਖਾਲੀ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਅਤਿਮਾਨਿਤਾ : ਬਹੁਤ ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ। ਭਵ੍ਅੰਨਿਤ : ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਸਮ੍ਪਦਮ੍ : ਹਾਲਤ, ਅਵੱਸਥਾ,

ਦਸ਼ਾ, ਰਾਜ, ਕਥਨ। ਦੈਵੀਮ੍ : ਦੈਵੀ। ਅਭਿਜਾਤਸ੍ਯ : ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਭਾਰਤ : ਹੇ ਭਾਰਤ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨਾ, ਧੀਰਜ ਰੱਖਣਾ (ਬਾਹਰੋਂ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ) ਸੁੱਚਤਾ, ਵੈਰ ਭਾਵ ਦਾ ਅਭਾਵ, ਅਤਿਮਾਨਿਤਾ (ਹੰਕਾਰ) ਦਾ ਅਭਾਵ, ਇਹ ਕੁੱਝ ਲੱਛਣ ਹਨ, ਹੇ ਭਾਰਤ ਵੰਸ਼ੀ! ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜਾ ਦੈਵੀ, ਸੰਪਤੀ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਤੇਜਹ = ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ, ਦੁਰਗੁਣ ਦੁਰਾਚਾਰਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ, ਸਦਗੁਣ ਸਦਾਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਉਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਏਥੇ ਤੇਜ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਂਜ ਕ੍ਰੋਧੀ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਭੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਡਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਕ੍ਰੋਧ ਰੂਪ ਦਾ ਤੇਜ ਹੈ। ੦ ਸਾਧਕਾਂ ਵਿਚ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਗੁਣ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਲੋਕਾਂ ਅੰਦਰ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਭੈਅ-ਭਾਵ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਸਾਧਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੂਜੇ ਲੋਕ ਦੁਰਾਚਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲਜਿੱਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਹਿਚਕਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਸਦਭਾਵ ਪੂਰਵਕ ਸਦਾਚਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਹੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੈਵੀ ਸੰਪਤੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਤੇਜ਼ (ਪ੍ਰਭਾਵ) ਹੈ। ੦ ਕ੍ਸ਼ਮਾ - ਬਿਨਾ ਕਾਰਣ ਅਪਰਾਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦੇਣ ਦੀ ਸੱਮਰਥਾ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਅਪਰਾਧਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿ ਲੈਣਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਣਾ - ਕ੍ਸ਼ਮਾ ਹੈ। ੦ ਕ੍ਸ਼ਮਾ ਤੇ ਅਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਸ਼ਮਾ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਨੇ ਅਪਰਾਧ ਕੀਤਾ ਹੈ - ਉਸ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਤੋਂ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਲਨ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹਲਚਲ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਕ੍ਸ਼ਮਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਅਕ੍ਰੋਧ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਕ੍ਸ਼ਮਾ-ਸ਼ੀਲ ਕਹਿ ਦੇਣ 'ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਕ੍ਰੋਧ ਰਹਿਤ ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਕ੍ਰੋਧ ਰਹਿਤ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਇਹ ਕ੍ਸ਼ਮਾ-ਸ਼ੀਲ ਹੈ, ਅਜਿਹਾ ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗੁਣ ਕਸ਼ਮਾ ਤੇ ਅਕ੍ਰੋਧ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਹਨ। ੦ ਕ੍ਸ਼ਮਾ ਮੰਗਣਾ, ਦੋ ਰੀਤੀ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 1. ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਦੰਡ ਅਸਾਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲੇ। ਇਸ ਭੈਅ ਤੋਂ ਕ੍ਸ਼ਮਾ ਮੰਗੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਕ੍ਸ਼ਮਾ ਵਿਚ ਸਵਾਰਥ ਭਾਵ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਇਹ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਕ੍ਸ਼ਮਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। 2. ਅਸਾਥੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਅਪਰਾਧ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਹੁਣ ਏਥੋਂ ਅੱਗੇ ਉਮਰ ਭਰ ਅਜਿਹਾ ਅਪਰਾਧ ਫਿਰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ - ਇਸ ਭਾਵ ਤੋਂ ਜੋ ਕ੍ਸ਼ਮਾ ਮੰਗੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅਜਿਹੀ ਕ੍ਸ਼ਮਾ ਮੰਗਣ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਚ ਕ੍ਸ਼ਮਾ ਤਾਂ ਹੀ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੁੱਖ ਦੀ ਆਸ਼ਾ ਨਾ ਰੱਖੇ ਤੇ ਆਪਣਾ ਉਪਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਬੁਰਾ ਨਾ ਚਾਹੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਕ੍ਸ਼ਮਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਧ੍ਰਿਤਿਹ - ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਨੁਕੂਲ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਨਾ ਘਬਰਾਉਣਾ, ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਨਾਂ ਧ੍ਰਿਤੀ (ਧੀਰਜ) ਹੈ (18.33) ਸਾਤਿਵ ਵਿਰਤੀਆਂ ਨਾਲ ਧੀਰਜ ਸਥਾਪਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਸ ਤੇ ਤਾਮਸੀ ਵਿਰਤੀਆਂ ਕਾਰਨ ਧੀਰਜ ਘਟਦਾ ਤੇ ਵਧਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਸ਼ੌਚਮ੍ - ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧੀ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ੌਚ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਸਾਧਕ ਬਾਹਯ ਸ਼ੁੱਧੀ ਦਾ ਵੀ ਖਿਆਲ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਰੀਰ ਦੀ ਅਪਵਿਤਰਤਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧੀ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਦੂਜੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਸੁੱਖ ਲੈਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਮਿਟਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ੦ ਬਾਹਯ ਸ਼ੁੱਧੀ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰਕ, ਵਾਚਿਕ, ਕੋਟੁੰਬਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸ਼ੁੱਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ੦ ਪ੍ਰਮਾਦ ਆਲਸ ਆਰਾਮ, ਤਲਬੀ, ਸਵਾਦ ਸ਼ੌਕੀਨੀ ਸਰੀਰ ਦੀ ਅਸ਼ੁੱਧੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ਰੀਰਕ ਸ਼ੁੱਧੀ ਹੈ। ੦ ਝੂਠ ਬੋਲਣਾ, ਕੌੜਾ ਬੋਲਣਾ ਬਕਵਾਸ ਕਰਨਾ, ਨਿੰਦਾ ਕਰਨੀ, ਚੁਗਲੀ ਕਰਨਾ ਵਾਣੀ ਦੀ ਅਸ਼ੁੱਧੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਹੀ ਵਾਣੀ ਸ਼ੁੱਧ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ੦ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣਾ, ਹਿੱਤ ਵਾਲਾ ਆਚਰਣ ਕਰਨਾ, ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਪੂਰਵਕ ਰਹਿਣਾ, ਮਿਲ ਕੇ ਚੱਲਣਾ, ਵੱਡਿਆਂ ਦਾ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ, ਕਹਿਣਾ ਮੰਨਣਾ, ਪੱਖਪਾਤ ਵਿਵਹਾਰ ਤੋਂ ਬਚਣਾ, ਪਰਿਵਾਰਕ-ਸ਼ੁੱਧੀ ਹੈ। ਨਿਆਂ ਯੁਕਤ ਸੱਤ੍ ਸੰਕਲਪਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਮਾਈ ਕਰਨੀ। ਧਨ ਦਾ ਗ਼ੁਲਾਮ ਨਾ ਬਣਨਾ, ਧਨ ਦੀ ਸੁਵਰਤੋਂ ਕਰਨਾ, ਧਨ ਦੇਖ ਕੇ ਲਾਲਚੀ ਜਾਂ ਕੰਜੂਸ ਨਾ ਬਣਨਾ, ਧਨ ਦੇ ਨਾਲ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਪੀੜਤਾਂ ਲੋੜ ਮੰਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਧਰਮ ਅਰਥ ਕਾਰਜ ਕਰਨੇ, ਆਰਥਿਕ ਸ਼ੁੱਧੀ ਹੈ। ੦ ਅਦ੍ਰੋਹ :- ਬਿਨਾ ਕਾਰਣ ਅਨਿਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਭੀ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਨਾ ਹੋਣਾ ਅਦ੍ਰੋਹ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਈ ਅਨਿਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਨਿਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਦਵੇਸ਼ ਦੀ ਇੱਕ ਗੱਠ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦੇ ਹੀ ਮੈਂ ਬਦਲਾ ਲਵਾਂਗਾ। ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ੦ ਨ ਅਤਿਮਾਨਿਤਾ - ਇੱਕ ਤਾਂ ਮਾਨਿਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇੱਕ ਅਤਿਮਾਨਿਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਮਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਮਾਨ ਚਾਹੁਣਾ, ਮਾਨਿਤਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ - ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਮਾਨ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਇਹ ਅਤਿਮਾਨਿਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਨਿਤਾ ਤੇ ਅਤਿਮਾਨਿਤਾ ਦਾ ਨਾ ਹੋਣਾ ਹੀ ਨ ਅਤਿਮਾਨਿਤਾ ਹੈ। ੦ ਸਥੂਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਮਾਨਿਤਾ ਜਾਂ ਤਾਂ ਸਾਂਸਾਰਿਕ ਜਾਂ ਪਰਮਾਰਥਿਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਧਨ ਵਿਦਿਆ ਗੁਣ ਬੁੱਧੀ ਯੋਗਤਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪਦ ਵਰਣ ਆਸ਼ਰਮ ਆਦਿ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਮੈਂ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਵਰਗਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹਾਂ ? ਮੇਰਾ ਕਿੰਨੇ ਲੋਕ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ? ਮੈਂ ਆਦਰ ਪਾਉਣ ਯੋਗ ਹਾਂ ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਿਤਾ ਸਾਂਸਾਰਿਕ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਮੁਢਲੇ ਸਾਧਨ ਕਾਲ ਤੋਂ, ਜਦ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਦੈਵੀ ਸੰਪਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਜੇ ਲੋਕ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲੋਂ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ ਸਾਧਕ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਦਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਧਕ - ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ - ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮਝਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਆਪਣੇ ਸਾਧਨ ਵਿਚ ਘੱਟ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਹੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣੀ ਹੀ ਪਰਮਾਰਥਿਕ ਮਾਨਿਤਾ ਹੈ। ੦ ਭਵ੍ਅੰਤਿ ਸਮ੍ਪਦਮ੍ ਦੈਵੀਮ੍, ਅਭਿ ਜਾਤਸ੍ਯ ਭਾਰਤ :- ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜਨ! ਇਹ ਸਾਰੇ ਦੈਵੀ ਸੰਪਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਲੱਛਣ ਹਨ। ੦ ਕੁੱਝ ਲੱਛਣ ਪੂਰਣ ਜਨਮ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਧਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਨਾ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਰਸ਼ਾਰਥ ਤੋਂ ਅਪਾਰਜਿੱਤ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਦੈਵੀ ਸੰਪਤੀ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ੦ ਦੈਵੀ ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਭਾਵਾਰਥ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸੰਪਤੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਤੇਜ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੇਜ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੇਵਲ ਬੁਰਿਆਈ ਪਾਪ ਦੁੱਸ਼ਟਤਾ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਖ਼ਾਤਮੇ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਾਂ ਨੇਕੀ ਸਤਿ ਦਿਆ ਦੇ ਚੰਗਿਆਈ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਤੇਜ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ

ਉਚਿੱਤ ਹੈ। ਕ੍ਸ਼ਮਾ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨਾ, ਨਾਇਕ ਦਾ ਹਥਿਆਰ ਹੈ। ਨਾਇਕ ਵਿਚ ਸਮੱਰਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਨਾਲ ਗ਼ਲਤ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਮੁਆਫ਼ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ (ਗ਼ਲਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ) ਮਨ ਵਿਚ ਪਛੋਤਾਵਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਲਈ ਧੀਰਜ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਦੂਰਦਰਸ਼ਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਧ੍ਰਿਤਿਹ - ਦਾ ਅਰਥ ਹਿੰਮਤ ਹੌਂਸਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਵਿਵਹਾਰ ਹੈ, ਮਨੋ ਦਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸ਼ਕਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸਰੀਰਕ ਥਕਾਵਟ ਦੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਫੁਰਤੀਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਾਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸੁਸਤੀ ਆਲਸ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੌਚਮੁ ਦੇ ਅਰਥ ਸੱਚ ਵਿਵਹਾਰ ਸਵੱਛਤਾ ਅਤੇ ਪਵਿਤਰਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਨ ਦੇ ਅੰਦਰਲੀ ਸਫ਼ਾਈ ਤੇ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਲੀਨਤਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨ ਪਵਿੱਤਰ ਸਾਫ਼ ਤੇ ਪ੍ਰਪੱਕ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਬਚਨ ਤੇ ਕਰਮ ਵੀ ਸ਼ੁੱਧ ਹੋਣਗੇ। ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਤ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ, ਨਫ਼ਰਤ ਦਾ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਧਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਇਸ ਉੱਪਰ ਨਿਯੰਤਰਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਵਧ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਦ੍ਰੋਹ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਨਫ਼ਰਤ ਤੋਂ ਹੀਣਾ ਮਨ। ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸ਼ੁਹਰਤ ਵਡਿਆਈ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ, ਸਵੈ ਨੂੰ ਮਹਾਨਤਾ ਦੇਣੀ, ਮਾਨ ਕਰਨਾ, ਅਤਿਮਾਨਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਵਹਾਰ ਗ਼ਲਤ ਹੈ। ਇਕੋ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿਧੀ ਤੇ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਾਨ ਹੰਕਾਰ ਤਿਆਗ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਚੰਗਿਆਈਆਂ, ਨੇਕੀਆਂ ਤੇ ਗੁਣ ਉਪਰਲੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਹੋ ਦੈਵੀ-ਗੁਣ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

16.04 ਸ਼ਲੋਕ :

दम्भ: दर्प: अभि-मान: च, क्रोध: पारूष्यम् एव च। अ-ज्ञानम् च अभि-जातस्य, पार्थ सम्-पदम् आसुरीम्॥

ਦੰਭਹ ਦਰ੍ਪਹ ਅਭਿਮਾਨਹ ਚ, ਕ੍ਰੋਧਹ ਪਾਰੂਸ਼੍ਯਮ੍ ਏਵ ਚ।
ਅਗ੍ਯਾਨਮ੍ ਚ ਅਭਿਜਾਤਸ੍ਯ, ਪਾਰ੍ਥ ਸਮ੍ਪਦਮ੍ ਆਸੁਰੀਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਦੰਭਹ : ਦੰਭ ਧੋਖਾ। ਦਰ੍ਪਹ : ਗ਼ਰੂਰ, ਗ਼ਰਭ ਹੰਕਾਰ। ਅਭਿਨਾਮਹ : ਸਵੈ ਗ਼ੁਮਾਨ। ਚ : ਅਤੇ। ਅਗ੍ਯਾਨਮ੍ : ਅਗਿਆਨਤਾ। ਚ : ਅਤੇ। ਅਭਿਜਾਤਸ੍ਯ : ਜੋ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਾਰ੍ਥ : ਹੇ ਪਾਰਥ। ਸਮ੍ਪਦਮ੍ : ਅਵੱਸਥਾ। ਆਸੁਰੀਮ੍ : ਦਾਨਵੀ, ਰਾਖਸ਼ਸ਼ੀ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਪਾਖੰਡੀਪਣ, ਗ਼ਰੂਰ, ਹੰਕਾਰ, ਕ੍ਰੋਧ, ਕੁਰੱਖਤਾ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨ ਦੇ ਭੀ ਇਹ ਲਕਸ਼, - ਹੇ ਪਾਰਥ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਦਾਨਵੀ ਅਥਵਾ ਰਾਖਸ਼ਸ਼ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਦੰਭਹ = ਮਾਨ ਵਡਿਆਈ ਪੂਜਾ ਆਦਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦਿਖਾਉਣ ਦਾ ਨਾਂ "ਦੰਭ" ਹੈ। ਦੰਭ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ 1. ਸਦਗੁਣ ਸਦਾਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ - ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧਰਮਾਤਮਾ ਸਾਧਕ ਵਿਦਵਾਨ ਗੁਣਵਾਨ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ, ਦਿਖਾਵੇ ਵਾਲੀ ਬਨਾਵਟੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਕਰਨੀਆਂ। 2. ਦੁਰਗੁਣ ਦੁਰਾਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ - ਜਿਸ ਦਾ ਆਚਰਣ ਖਾਣ ਪਾਣ ਸੁਭਾਵਿਕ ਅਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਖਾਣ ਪਾਣ ਅਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਦੁਰਗੁਣੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਲਈ ਮਾਨ ਆਦਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਬੁਰਾ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਆਚਰਣ ਖਾਣ ਪਾਣ ਕਰ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਦੰਭ ਹੈ। ੦ ਜਦ ਮਨੁੱਖ ਪਾਣ ਸਰੀਰ ਧਨ ਸੰਪਤੀ ਆਦਰ ਮਹਿਮਾ ਆਦਿ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਦੇਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਉਸ ਵਿਚ ਦੰਭ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਦਰ੍ਪਹ = ਦਰ੍ਪਹ ਦੇ ਅਰਥ ਘੁਮੰਡ ਹੈ। ਧਨ ਜਾਇਦਾਦ ਮਕਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਮਮਤਾ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਜੋ ਵੱਡਾਪਨ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ "ਦਰ੍ਪਹ" ਹੈ - ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਐਨਾ ਧਨ, ਐਨੀਆਂ ਕਾਰਾਂ, ਐਨੀਆਂ ਕੋਠੀਆਂ, ਐਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਐਡੀ ਵੱਡੀ ਸ਼ੋਭਾ, ਆਦਿ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੀ ਦਰ੍ਪਹ ਹੈ। ੦ ਅਭਿਮਾਨ - ਅੰਹਤਾ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ, ਅਰਥਾਤ ਸਥੂਲ ਸੂਖ਼ਮ ਤੇ ਕਾਰਣ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਜੋ ਵੱਡਪਣ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਅਭਿਮਾਨ ਹੈ। ੦ ਕ੍ਰੋਧਹ = ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਅਨਿਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਰਣ ਵਿਚ ਜੋ ਜਲਣਾਤਮਕ ਵਿਰਤੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਕ੍ਰੋਧ ਹੈ। ੦ ਪਾਰੁਸ਼੍ਯਮ੍ - ਕਠੋਰਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਪਾਰੁਸ਼੍ਯ ਹੈ। ਇਹ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਤੋਂ, ਆਕੜ ਕੇ ਚੱਲਣਾ, ਟੇਡੇ ਚੱਲਣਾ, ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਟੇਡਾ ਦੇਖਣਾ, ਕਰੋਧਿਤ ਹੋ ਕੇ ਦੇਖਣਾ, ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਦੇਖਣਾ ੦ ਵਾਣੀ ਤੋਂ ਕੌੜੇ, ਕ੍ਰੋਧਿਤ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਣਾ ੦ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਦੁੱਖ ਮੁਸੀਬਤ ਸਮੇਂ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾ ਕਰਨੀ। ੦ ਅਗ੍ਯਾਨਮ੍ - ਏਥੇ ਅਗਿਆਨ ਨਾਂ ਅਵਿਵੇਕ ਦਾ ਹੈ। ਅਵਿਵੇਕੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਤ੍ ਅਸਤ੍ ਸਾਰੇ ਅਸਾਰ, ਕਰਤੱਵ ਅਕਰਤੱਵ ਆਦਿ ਦਾ ਬੋਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵੱਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਵਸਤਾਂ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਤਤਕਾਲਿਕ ਸੰਯੋਗ ਆਸੁਗੰਮ੍ ਜਨਯ ਸੁੱਖ ਨੂੰ ਹੀ ਸੁੱਖ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ੦ ਅਭਿਜਾਤਸ੍ਯ - ਪਾਰ੍ਥ ਸਮ੍ ਪਦਮ੍ ਆਸੁਰੀਮ੍ = ਹੇ ਪਾਰਥ! ਇਹ ਸਾਰੇ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਲੱਛਣ ਹਨ। ਅਸੁਰ ਸ਼ਬਦ - ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਸੁੱਖ ਭੋਗਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਭੂਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਚੰਗੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਨਾ, ਆਤਮ ਸ਼ਲਾਘਾ ਲਈ ਚੰਗੇ ਬਸਤਰ ਪਾ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਅਕਤੀ ਅਖਵਾਉਣਾ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਸਮਝਣਾ - ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਸਮਝ ਕੇ, ਜਾਂ ਬਹੁਤੇ ਪੈਸਿਆਂ ਕਾਰਨ ਜਾਂ ਉੱਚੀ ਕੁਲ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਵੱਡਾ ਸਮਝਣਾ ਵੀ ਸਵੈ ਹੰਕਾਰ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਕੁੱਤਾ ਓਪਰੇ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਝਈਆਂ ਲੈ ਲੈ ਕੇ ਭੌਂਕਦਾ ਹੈ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾਨਵੀ ਰੁਚੀਆਂ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੀ ਵਿਅਕਤੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਇਕ ਤਕੜਾ, ਇਕ ਅੰਨ੍ਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲਾ, ਗ਼ਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕਰੂਰਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਗ਼ਲਤ ਨੂੰ ਠੀਕ ਸਮਝਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਭੁੱਲ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ੦ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ-ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ੦ "ਚੌਲਾਂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਕੇਕ ਆਪਣੀ ਬਾਹਰਲੀ ਦਿਖ, ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਆਟੇ ਤੋਂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰਲੀ ਵਸਤੂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਖਾਣ ਵਾਲੀ ਵਸਤੂ ਦੀ ਬਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਬਾਹਰਲੀ ਦਿੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਬਨਾਵਟ ਵੱਖ ਵੱਖ ਦੈਵੀ ਤੋਂ ਦਾਨਵ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।"

✪ ✪ ✪

16.05 ਸ਼ਲੋਕ :

दैवी सम्-पद् वि-मोक्षाय, नि-बन्धाय आसुरी म(न्)ता।

मा शुचः सम्-पदम् दैवीम्, अभि-(जन्) जा-तः अ(स्) सि पाण्डव॥

ਦੈਵੀ ਸਮ੍ਪਦ੍ ਵਿਮੋਕ੍ਸ਼੍ਾਯ, ਨਿਬੰਧਾਯ ਆਸੁ੍ਰੀਮ (ਨ੍) ਤਾ।

ਮਾ ਸੁਚਹ ਸਮ੍ ਪਦਮ੍ ਦੈਵੀਮ੍, ਅਭਿ (ਜਨ੍) ਅਜਾਤਹ ਅ (ਸ੍) ਸਿ ਪਾਂਡਵ।

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਦੈਵੀ : ਰੱਬੀ। ਸਮ੍ਪਦ੍ : ਅਵੱਸਥਾ। ਵਿਮੋਕ੍ਸ਼੍ਾਯ : ਮੋਕਸ਼/ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ। ਨਿਬੰਧਾਯ : ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਲਈ, ਬੰਧਨ ਵਾਸਤੇ। ਆਸ੍ਰੀ : ਦੈਤਾਂ/ਦਾਨਵ ਵਾਲੀ। ਮਤਾ : ਗੰਭੀਰ ਦੀਰਘ/ਵਿਚਾਰ/ਅਤਿਅੰਤ। ਮਾ : ਨਹੀਂ। ਸੁਚਹ : ਦੁੱਖ ਦੇਣਾ। ਸਮ੍ਪਦਮ੍ : ਅਵਸਥਾ/ਰਾਜ। ਦੈਵੀਮ੍ : ਦੈਵੀ। ਅਭਿ (ਜਨ੍) ਅਜਾਤਹ : ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਅਸੀਂ : ਤੁਹਾਡਾ ਹੈ। ਪਾਂਡਵ : ਹੇ ਪਾਂਡਵ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਦੈਵੀ ਸੰਪਤੀ ਮੁਕਤੀ ਵਾਸਤੇ ਅਤੇ ਦਾਨਵੀ ਸੰਪਤੀ ਬੰਧਨ ਲਈ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਹੇ ਪਾਂਡਵ! ਸ਼ੋਕ ਮੱਤ ਕਰ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਦੈਵੀ ਸੰਪਤੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਏਂ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਦੈਵੀ ਸਮ੍ਪਦਮ੍ ਵਿਮੋਕ੍ਸ਼੍ਾਯ – ਮੈਂ ਤਾਂ ਭਗਵਾਨ ਵੱਲ ਹੀ ਚੱਲਣਾ ਹੈ। ਜਿੰਨੇ ਤੀਬਰ ਭਾਵ ਉਨੀ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਣ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ। ਭਗਵਾਨ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਧਕ ਸੰਸਾਰ ਵੱਲੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਦਗੁਣ ਦੈਵੀ ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਗੁਣ, ਉਸ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੋਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਸਾਧਕ ਦੀ ਸੰਪੂਰਣ ਰੁਚੀ ਕੇਵਲ ਭਗਵਾਨ ਵੱਲ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ, ਜਿੰਨਾ ਇਰਾਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਨਾ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵੀ ਦ੍ਰਿੜ ਹੋਵੇਗਾ। ੦ ਦੈਵੀ ਸੰਪਤੀ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸੰਪੂਰਣ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਹੈ। ੦ ਨਿਬੰਧਾਯ ਆਸੁਰਮਿਤਾ = ਜੋ ਜਨਮ ਮਰਨ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਰੀ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਤੀ ਹੈ। ਜਦ ਤੱਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਹੰਤਾ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਤਦ ਤੱਕ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਗੁਣ ਧਾਰਣ ਕਰਨ ’ਤੇ ਵੀ ਨਿਰਾਰਥਕਤਾ – ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ – ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ‘ਜਦ ਤੱਕ ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਬਣਿਆ ਰਹੇ, ਮੈਨੂੰ ਸੁੱਖ ਆਰਾਮ ਮਿਲਦਾ ਰਹੇ।’ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਹੰਤਾ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਰਹਿਣਗੇ, ਤਦ ਤੱਕ ਉੱਪਰ ਤੋਂ ਭਰੇ ਹੋਏ ਦੈਵੀ ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਗੁਣ, ਮੁਕਤੀਦਾਇਕ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ। ਹਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ੁਭ ਫਲ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ, ਉੱਚੇ ਲੋਕ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ, ਪਰ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਦੇਣਗੇ। ੦ ਸਕਾਮ-ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਅਹੰਤਾ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜੋ ਸੰਸਕਾਰ ਪਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਸਕਾਮ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਅਣਿਮਾ ਗਰਿਮਾ ਆਦਿ ਸਿੱਧੀਆਂ ਆਉਣਗੀਆਂ। ਉਸ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਭੀ ਆਵੇਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਆਦਿ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ, ਉਹ ਉਥੇ ਦੇ ਉੱਚੇ ਉੱਚੇ ਭੋਗ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ (8.16) ੦ ਜਾਂ ਜਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਹਮ-ਲੋਕ ਤੱਕ ਵੀ ਚਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਜਕੜਿਆ ਰਹੇਗਾ। ੦ ਮਾਸ਼ੁੱਚਹ ਸਮ੍ ਪਦਮ੍ ਦੈਵੀਮ੍ ਅਭਿ (ਜਨ੍) ਜਾਤਹ ਅ (ਸੁ) ਸਿ ਪਾਂਡਵ = ਕੇਵਲ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਹੀ ਦੈਵੀ-ਸੰਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਵਿਨਾਸ਼ੀ – ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਭੋਗ ਤੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਵੀ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਬੰਧਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਅਰਜਨ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਇਹ ਸ਼ੰਕਾ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿਖਾਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ, ਇਸ ਲਈ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਏਥੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਭਈਆ ਅਰਜਨ! ਤੂੰ ਦੈਵੀ-ਸੰਪਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕਿਆ ਏਂ। ਸ਼ੋਕ ਸੰਦੇਹ ਮੱਤ ਕਰ।” ਦੈਵੀ-ਸੰਪਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਣ ’ਤੇ ਸਾਧਕ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਕਰਮ-ਯੋਗ, ਗਿਆਨ-ਯੋਗ, ਭਗਤੀ-ਯੋਗ ਦੇ ਸਾਧਨ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਰਤੱਵ ਪਾਲਣ ਦੇ – ਕਰਮ-ਯੋਗ ਤੋਂ, ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਅੱਗ ਤੋਂ ਗਿਆਨ-ਯੋਗ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਾਪ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ (4.23-37) ਪਰ ਭਗਤੀ-ਯੋਗ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਾਪ ਭਗਵਾਨ ਨਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ (18.66) ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। (12.07) ੦ ਮਾਸੁਚਹ = ਤੀਜੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ‘ਭਾਰਤ’ ਚੌਥੇ ਵਿਚ ਪਾਰ੍ਥ! ਤੇ ਇਸ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ‘ਪਾਂਡਵ’ ਸੰਬੋਧਨੀ ਪਦ ਆਏ ਹਨ। ਇਹ ਭਗਵਾਨ ਵੱਲੋਂ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੇਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਹੈ। ‘ਹੇ ਭਾਰਤ! ਤੇਰਾ ਵੰਸ਼ ਵੱਡਾ ਉਚੇਰਾ ਹੈ। ਪਾਰਥ! ਤੂੰ ਉਸ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਏਂ ਜੋ ਵੈਰ ਭਾਵ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਵੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ। (ਮਾਤਾ=ਪ੍ਰਥਾ) ਅਤੇ ‘ਪਾਂਡਵ! ਤੂੰ ਵੱਡ ਧਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਪਿਤਾ ਪਾਂਡਵ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹੋ।’ ੦ ਮਾ ਸ਼ੁੱਚਹ! ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਦੋ ਵਾਰ ਇਹ ਪਦ ਆਇਆ ਹੈ। ਇੱਕ ਏਥੇ ਹੀ, ਦੂਜਾ ਅਠਾਰਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਦੇ ਛਿਆਠਵੇਂ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ। ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਸਾਧਨ ਤੇ ਸਿੱਧੀ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਹੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਤੈਨੂੰ ਦੈਵੀ-ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਤੂੰ ਸੰਪੂਰਣ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਏਂ, ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਅਰਜਨ ਵਿਚ ਹਨ। ਦੈਵੀ ਸੰਪਤੀ ਵਾਲਾ ਅਨੁਕੂਲ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਸਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਅਸੁਰ – ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਲੋਭ ਮੋਹ ਹੰਕਾਰ ਦੰਭ ਦਵੇਸ਼ ਜਿੰਨੇ ਦੁਗੁਣ ਦੁਰਾਚਾਰ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਸੰਗ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ੦ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਤਿ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਾਣ ਪੋਸ਼ਣ ਪਰਾਯਣ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਾਚਕ ਅਸੁਰ ਸ਼ਬਦ ਹੈ “ਮੈਂ ਸੁਖ ਪੂਰਵਕ ਜਿਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਜਿਉਂਦਾ ਰਹਾਂ” ਇਹ ਇੱਛਾ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਤੀ ਦਾ ਖ਼ਾਸ ਲੱਛਣ ਹੈ। ੦ ਦੈਵੀ ਤੇ ਆਸੁਰੀ – ਸੰਪਤੀ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ (16.06) ੦ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਧਾਰਣ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸੰਪਤੀਆਂ ਨਾ ਹੋਣ ੦ ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ, ਤੱਤਵਗ੍ਯ੍ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਤਾਂ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਤੀ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਦੈਵੀ ਸੰਮਤੀ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਕਦੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਵ ‘ਦੇਵ’ ਅਰਥਾਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅੰਸ਼, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੰਪਤੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਲੈ ਲਵੋ, ਉਹ ਨਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਤਿਆਚਾਰੀ ਦੁਸ਼ਟ, ਨਿਰਦਈ, ਅਸਤ੍ਵਾਦੀ ਦੁਰਗੁਣ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਅਸਤ੍ ਦੇ ਨਾਲ ਸਤਮ, ਬੁਰਿਆਈ ਦੇ ਨਾਲ ਚੰਗਿਆਈ ਅਤੇ ਦੁਰਗੁਣ ਦੇ ਨਾਲ ਸਦਗੁਣ ਉਸ ਵਿਚ ਘੱਟ ਵੱਧ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਦੈਵੀ ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਗੁਣ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਛੱਡ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ੦ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਤੀ ਅਗਨਤੁਕ ਹੈ – ਜਿਸ ਤੋਂ ਦੁਰਗੁਣ ਦੁਰਾਚਾਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ, ਅਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਅਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ੦ ਸਦਗੁਣ ਸਦਾਚਾਰ ਤਾਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹੀ ਹਨ ਪਰ ਦੁਰਗੁਣ ਦੁਰਾਚਾਰ ਨਾਲ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਸ਼ੁਭ ਜਾਂ ਅਸ਼ੁਭ ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਅਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਾਰਗ ਉੱਪਰ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਸਾਧਕ ਅੰਦਰੋਂ ਇਹ ਅਹੰਮ੍ ਭਾਵ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਜੋ ਬਿਰਤੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਆਤਮਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਵੀ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਲਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਜੋ ਦੈਵੀ-ਗੁਣ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮੁਕਤੀ ਜਾਂ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਜਾਂ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦਾਨਵੀ ਰੁਚੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੈ ਜਿਸ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿਚ ਅਰਜਨ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਉੱਪਰ ਸ਼ੱਕ ਕਰੇ। ਪ੍ਰਭੂ ਜੀਵਾਤਮਾ

ਦੇ ਭੂਤ ਭਵਿੱਖ ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਨੂੰ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ, ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਉੱਚੀ ਦੈਵੀ ਕੁਲ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗੀ।

✪ ✪ ✪

16.06 ਸ਼ਲੋਕ :

द्वौ भू-त-सर्गौ लोके अस्मिन्, दैव: आसुर: एव च। दैव: वि-स्तर-श: प्र-उक्त:, आसुरम् पार्थ मे श्रृणु॥

ਦਵੌ ਭੂਤਸਰਗੌ ਲੋਕੇ ਅਸਿਮਨ੍, ਦੈਵਹ ਆਸੁਰਹ ਏਵ ਚ।

ਦੈਵਹ ਵਿਸ੍ਤਰ ਸ਼ਹ ਪ੍ਰਉਕ੍ਤਹ, ਆਸੁਰਮ੍ ਪਾਰ੍ਥ ਮੇ ਸ਼੍ਰਣੁ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਦਵੌ : ਦੋ। ਭੂਤ ਸਰ੍ਗੌ : ਜੀਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ। ਲੋਕੇ : ਸੰਸਾਰ। ਅਸਿਮਨ੍ : ਇਸ ਵਿਚ। ਦੈਵਹ : ਦੈਵੀ। ਆਸੁਰਹ : ਦਾਨਵਾਂ। ਏਵ : ਵੀ। ਚ : ਅਤੇ। ਦੈਵਹ : ਦੈਵੀ। ਵਿਸ੍ਤਰਸ਼ਹ : ਲੰਬਾਈ ਪੱਖੋਂ। ਪ੍ਰਉਕ੍ਤਹ : ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਸੁਰਮ੍ : ਦਾਨਵੀਪਣ। ਪਾਰ੍ਥ : ਹੇ ਪਾਰਥ। ਮੇ : ਮੇਰੀ। ਸ਼੍ਰਣੁ : ਸ਼ਰਨ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- 'ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ, ਦੈਵੀ ਅਤੇ ਦਾਨਵੀ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੈਵੀ ਤਾਂ ਵਿਸਥਾਰਪੂਰਕ ਕਹੀ ਗਈ ਹੈ ਹੁਣ ਹੇ ਪਾਰਥ! ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਦਾਨਵੀ-ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸੰਬੰਧੀ ਸੁਣ।"

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਦਵੌ ਭੂਤ ਸਰ੍ਗੋ ਲੋਕੇ ਅਸ੍ਮਿਨ੍ - ਦੈਵਹ ਆਸੁਰਹ ਏਵ ਚ - ਇਸ ਲੋਕ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣ ਸਮੁਦਾਏ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ ੦ ਦੇਵ ਤੇ ਆਸੁਰ - ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਹੈ। (10.39) (18.40) ਪਰਮਾਤਮਾ ਅੰਸ਼ ਚੇਤਨ ਹੈ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਅੰਸ਼ ਜੜ੍ਹ ਹੈ। ੦ ਉਹ ਚੇਤਨ ਅੰਸ਼ ਜਦ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਜੜ੍ਹ ਅੰਸ਼ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਆਸੁਰੀ - ਸੰਪਤੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਜੜ੍ਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋ ਕੇ ਕੇਵਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਦੈਵੀ-ਸੰਪਤੀ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ੦ ਦੇਵਹ - ਨਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੈ - ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਲਈ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸਦਗੁਣ ਸਦਾਚਾਰ ਆਦਿ ਸਾਧਨ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਦੈਵੀ ਸੰਪਦਾ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਭਗਵਾਨ ਨਿਤ੍ਯ ਹੈ - ਉਸ ਦੀ ਸਾਧਨ ਸੰਪਤੀ ਵੀ ਨਿਤ੍ਯ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਨੂੰ ਅਵ੍ਯਯ ਅਰਥਾਤ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਕਿਹਾ ਹੈ (4.01) ੦ ਦਵੌ ਭੂਤ ਸਰ੍ਗੋ - ਪਦ ਵਿਚ ਭੂਤ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ, ਦੇਵਤਾ, ਅਸੁਰ, ਰਾਖਸ਼, ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤ ਪਿਸ਼ਾਚ, ਪਸ਼ੂ, ਪੰਛੀ, ਕੀੜਾ, ਪਤੰਗਾ, ਬਿਰਛ, ਵੇਲ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਸਥਾਵਰ ਜੰਗਮ ਪ੍ਰਾਣੀ ਲਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਸੁਰ-ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼-ਸ਼ਕਤੀ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਸੁਰ-ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ੦ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਦੈਵੀ ਤੇ ਆਸੁਰੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ੦ ਜ਼ਾਲਮ ਤੇ ਕਰੂਰ ਕਸਾਈ ਚੋਰ ਡਾਕੂ ਲੁਟੇਰੇ ਅਤੇ ਕਾਤਲ ਵਿਚ ਦਿਆ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੇ ਨਾਲ ਦੈਵੀ-ਸ਼ਕਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਵ ਮਾਤ੍ਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਆਸੁਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਖਟਕਦੀ ਹੈ, ਭੈੜੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ੦ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਭਜਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਆਸੁਰੀ ਸੁਭਾਅ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ, ਸੁਖ ਭੋਗਦੇ ਹਨ। ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਮਨ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਸਾਧਕ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੇ। ਦੇਵ ਤੇ ਆਸੁਰ ਸੁਭਾਅ ਤਾਂ ਨੀਚ ਤੋਂ ਨੀਚ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸ਼ਰਧਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਕੋਈ ਜੀਵ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਸਰੀਰ ਨਾ ਅਹੰਤਾ ਮਮਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਦੁਰਭਾਵ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿਤ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਦੁਰਭਾਵ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵ ਦਾ ਬੀਜ ਕਦੇ ਨਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵ ਸਤ੍ ਹੈ, ਤੇ ਸਤ੍ ਦਾ ਕਦੇ ਅਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ (2.16)। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਕੁਸੰਗ ਵਿਚ ਉਤਪਨ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਨਿਤ੍ਯ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ (2.16) ੦ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵ ਤੇ ਦੁਰਭਾਵ ਦੀ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਮੁੱਖਤਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਦਾਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੁਰਭਾਵ ਦੀ ਮੁੱਖਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਮੁੱਖਤਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੁਰਭਾਵ ਮਿਟਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੰਸਾਰਕ ਭੋਗ ਤੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਦੁਰਭਾਵ ਦੀ ਮੁਖਤਾ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵ ਮਿਟਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ੦ ਲੌਕੇ ਅਸ੍ਮਿਨ - ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਮੰਡਲ 'ਚੋਂ ਭਾਰਤ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਿਲੱਖਣ ਅਧਿਕਾਰ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਭੂਮੀ 'ਤੇ ਜਨਮ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ੦ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲੋਕ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੈਵੀ-ਸੰਪਤੀ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਅਪਾਰ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ੦ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਭਗਵਾਨ ਵੱਲ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਨਾਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ੦ ਭੂਤ ਸਰ੍ਗੌਂ ਪਦ ਇਸੇ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ੦ ਦੈਵਹ ਵਿਸ੍ਤਰ ਸ਼੍ਹ ਪ੍ਰਉਕਤਹ, ਆਸੁਰਮ੍ ਪਾਰ੍ਥ ਮੇ ਸ਼੍ਰਣੂ - ਭਗਵਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਦੈਵੀ ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਵਰਨਣ ਵਿਚ ਨੌਂ, ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਗਿਆਰਾਂ ਤੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ਛੇ, ਵਾਰ, ਕੁੱਲ ਛੱਬੀ ਲੱਛਣ ਦੈਵੀ ਸੰਪਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਵਰਨਣ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੁਣ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ, 'ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਤੀ ਨੂੰ' ਵਿਸਤਾਰ ਪੂਰਵਕ ਸੁਣ। ਅਰਥਾਤ ਜਿਹੜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਾਣ ਪੋਸ਼ਣ ਪਰਾਇਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਸੁਣ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਤੇ ਗਤੀਹੀਨ ਸਾਰੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰਮੁਖ ਜੀਵ ਅਣਗਿਣਤ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੋਟੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੋ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। 1. ਦੈਵੀ 2. ਦਾਨਵੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਜੀਵ ਸੁੱਖਦਾਇਕ ਹਨ। ਦੂਜੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਜੀਵ ਦੁੱਖਦਾਇਕ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹਨ, ਦੂਜੇ ਸਥਿਲ ਢਿੱਲੇ ਹਨ। ਦੈਵੀ ਜੀਵਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦਾਨਵੀ ਜੀਵਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਅਜੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨੀ ਬਾਕੀ ਹੈ। ਨਾਂਹ ਵਾਚਕ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਭਗਵਦ ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਾਨੀ ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਗੜੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ - ਤਾਂ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੈੜੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੁੱਝ ਉਪਰਾਲੇ ਸੁਝਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

16.07 ਸ਼ਲੋਕ :

प्र-वृत्तिम् च नि-वृत्तिम् च, जना: न विदु: आसुरा:। न शौचम् न अपि च आ-चार:, न सत्यम् तेषु विदु-य-ते॥

ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤਿਮ੍ ਚ ਨਿਵ੍ਰਿਤਿਮ੍ ਚ, ਜਨਾਹ ਨ ਵਿਦੁਹ ਆਸੁਰਾਹ।

ਨ ਸ਼ੌਚਮ੍ ਨ ਅਪਿ ਚ ਆਚਾਰਹ, ਨ ਸਤ੍ਯਮ੍ ਤੇਸ਼ੁ ਵਿਦ੍ਯਤੇ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤਿਮ੍ : ਕਿਰਿਆ ਕਾਰਜ। ਚ : ਅਤੇ। ਨਿਵ੍ਰਿਤਿਮ੍ ਚ : ਕਿਰਿਆਹੀਣ। ਜਨਾਹ : ਲੋਕ ਵਿਅਕਤੀ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਵਿਦ੍ਹ : ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਆਸੁਰਾਹ : ਦੈਂਤਤਵ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਸ਼ੌਚਮ੍ : ਪਵਿੱਤਰਤਾ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਅਪਿ : ਭੀ। ਚ : ਅਤੇ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਆਚਾਰਹ : ਠੀਕ, ਵਿਵਹਾਰ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਸਤ੍ਯਮ੍ : ਸੱਚਾਈ। ਤੇਸ਼ੁ : ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ। ਵਿਦ੍ਯਤੇ : ਹੈ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਦਾਨਵੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੇ ਲੋਕ, ਸਤਿਕਰਮ ਅਥਵਾ ਧਰਮ ਅਤੇ ਅਸਤਿਕਰਮ ਜਾਂ ਅਧਰਮ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਸੱਚਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਸਦਾਚਾਰ, ਨਾ ਸਤਿ ਵਿਵਹਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਪ੍ਰਵਿਤਿੱਮ੍ ਚ ਨਿਵ੍ਰਿਤਿੱਮ੍ ਚ = ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਉਲਝਣਾਂ ਭਰੇ ਵਾਤਾਵਰਣ, ਖਾਣ ਪੀਣ, ਸਿਖਿਆ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ - ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਤੇ ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਅਰਥਾਤ ਕਿਹੜੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਿਰਤਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਤੇ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਮਖੌਲ ਉਡਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੂਰਖ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਭਿਮਾਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਕੁੱਝ ਲੋਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਦਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੋਣ ਨਾਲ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਨਿਖਿੱਧ ਕੰਮ ਤੋਂ ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਤੇ ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਨਾ ਜਾਣਨ ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਤੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ੦ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਜਾਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ, ਵਿਚਾਰ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਜਾਣਿਆ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਉੱਪਰ ਗੁਰੂ ਜਾਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ, ਵਿਚਾਰ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਜਾਣਿਆ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵ੍ਰਿਤੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਥਵਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸੰਤ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੱਥਲਾਂ 'ਤੇ ਤੀਰਥਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਨਾਲ ਵੀ ਵਿਵੇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ੦ ਵਿਵੇਕ-ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਵਿਕਸਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਸ਼ੂਆਂ ਪੰਛੀਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਪਸ਼ੂਆਂ-ਪੰਛੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਵੇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਕੇਵਲ ਜੀਵਨ ਨਿਰਵਾਹ ਤੱਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਇਹ ਆਤਮ ਤੇ ਅਨਾਤਮ ਜਗਤ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ੦ ਜਨਾ - ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਇਹ ਪਦ ਹੈ, ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਅਖਵਾਉਣ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਦੈਵੀ ਸੰਪਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਆਸੁਰੀ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਪਸ਼ੂ ਆਦਿ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਬਲਕਿ ਅਸ਼ੁਭਾਨ ਤੇ ਨਰਾਧਮਾਨ ? ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਪਸ਼ੂ ਆਦਿ ਐਨੇ ਪਾਪੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਪਾਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਆਸੁਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਾਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਪਾਪ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਅਪਵਿਤਰਤਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 16.22 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ਨਰਹ ਪਦ ਹੈ, ਜੋ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਲੋਭ ਆਦਿ ਰੂਪ, ਨਰਕ ਦੇ ਦੁਆਰ ਤੋਂ ਛੁਟ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਆਚਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਅਖਵਾਉਣਾ ਯੋਗ ਹੈ। 5.23ਵੇਂ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ਵੀ ਨਰਹ ਪਦ ਵਿਚ ਏਸੇ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ੦ ਨਾ ਸ਼ੌਚਮ੍ ਨ ਅਪਿ ਚ ਆਚਾਰਹ - ਨ ਸਤ੍ਯਮ੍ ਤੇਸ਼ੁ ਵਿਦ੍ਯਤੇ - ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਤੇ ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਨਾ ਜਾਣਨ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਸੁਰ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ੁੱਧੀ ਤੇ ਅਸ਼ੁੱਧੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵਰਤਾਓ ਦਾ ਵੀ ਖ਼ਿਆਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਅਰਥਾਤ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ, ਵੱਡਿਆਂ ਵਡੇਰਿਆਂ ਬੁੱਢਿਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸਤਕਾਰ ਤੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਾਲੀਨਤਾ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਨਾ ਸਤ੍ ਨਾ ਸੰਵੇਦਨਾ, ਨਾ ਦਯਾ, ਨਾ ਵਿਵਹਾਰ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਗੁਣ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਆਰਾਮ ਕਰਨਾ, ਪਦਾਰਥ ਭੋਗ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਐਨੀਆਂ ਪ੍ਰਬਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਆਸੁਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸੁੱਚ ਆਚਾਰ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਵੱਲ ਨਜ਼ਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਤਾਰੀਫ਼ ਦੇ ਯੋਗ ਉਹ ਕਾਰਜ ਹਨ, ਜੋ ਆਮ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਧਰਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਅਜਿਹੇ ਕੰਮ ਹੀ ਵਰਜਿਤ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਆਦਮੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਅਧਰਮ ਸਮਝ ਕੇ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਚੰਗਿਆਈ ਹੈ, ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਜਾਨਵਰ ਵੀ ਸਾਰੇ ਮਿਲਾ ਕੇ ਧਰਮ ਤੇ ਅਧਰਮ ਤੋਂ ਅਗਿਆਨੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾਨਵ ਰੁਚੀਆਂ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਿਵੇਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਪਵਿੱਤਰ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਭੌਤਿਕ ਆਦਤਾਂ ਤੇ ਕਾਰਜ ਕੁੱਝ ਵੀ ਹਨ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਪਰ ਜੋ ਕੁਝ ਉਹ ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ, ਸੱਚ ਤੋਂ ਦੂਰ ਬਿਗੜੇ, ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਰਾਖਸ਼ਸ਼ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਵਿਅਕਤਿੱਤਵ ਪਰਦੂਸ਼ਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਹ ਐਨਾ ਭੈੜਾ ਸਲੂਕ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਵੀ ਉਹ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਉਲਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

16.08 ਸ਼ਲੋਕ :

अ-सत्यम् अ-प्रति-स्थम् ते, जगत् आहु: अन्-ईश्वरम्। अ-परस्पर-सम्-भूतम्, किम् अन्यत् काम-हैतुकम्॥

ਅਸਤ੍ਯਮ੍ ਅਪ੍ਰਤਿ ਸੁਥਮ੍ ਤੇ, ਜਗਤ੍ ਆਹੁ ਅਨ੍ ਈਸ਼੍ਵਰਮ੍।
ਅਪਰਸੱਪਰ ਸਮ੍ ਭੂਤਮ੍, ਕਿਮ੍ ਅਨ੍ਯਤ੍ ਕਾਮ ਹੈਤ੍ਕਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਅਸਤ੍ਯਮ੍ : ਸਤਿ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ। ਅਪ੍ਰਤਿਸੁਥਮ੍ : ਬਿਨਾਂ ਉੱਚੀਆਂ ਸੁੱਚੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ। ਜਗਤ੍ : ਸੰਸਾਰ। ਆਹੁਹ : ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਨ੍ ਈਸ਼੍ਵਰਮ੍ : ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ। ਅਪਰੱਸੁਪਰ ਸਮ੍ਭੂਤਮ੍ : ਆਪਸੀ ਮੇਲ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣਾ। ਕਿਮ੍ : ਕੀ। ਅਨ੍ਯਤ੍ : ਹੋਰ। ਕਾਮ ਹੇਤ੍ਕਮ੍ : ਇਸਦੇ ਕਾਰਨ ਲਈ ਹਵਸ ਨਾਲ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਉਹ (ਆਸੁਰੀ) ਦਾਨਵੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਜੱਗ ਝੂਠਾ ਹੈ, ਆਧਾਰ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਤੋਂ ਉਤਪਨ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕਾਮ-ਹੇਤੂ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਅਸਤ੍ਯਮ੍ ਅਪ੍ਰਤਿ ਸੁਥਮ੍ ਤੇ - ਅਸੁਰ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਪੁਰਸ਼ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਜਗਤ ਅਸਤ੍ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ ਸਤ੍ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਯਗ ਦਾਨ ਤਪ ਧਿਆਨ ਤੀਰਥ ਵਰਤ ਆਦਿ ਹਨ ਜਾਂ ਸ਼ੁੱਭ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਕਰਮ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਸਤ੍ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਇਹ ਸਭ ਬਹਿਕਾਵਾ ਹੈ। ੦ ਅਪੱਰੱਸੁਪਰ ਸਮ੍ ਭੂਤਮ੍, ਕਿਮ੍ ਅਨ੍ਯਤ੍ ਕਾਮ - ਹੈਤ੍ਕਮ੍ - ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਤੇ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਪਰੱਸਪਰ ਸੰਯੋਗ ਤੋਂ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਕਾਮ ਹੀ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਹੇਤੂ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ

ਹੈ ? ਈਸ਼ਵਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਕਾਰਣ ਮੰਨਣਾ ਢਕੌਂਸਲਾ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹਿਕਾਉਣਾ ਹੈ। ੦ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਸਿਤਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਈਸ਼ਵਰ ਪ੍ਰਲੋਕ (ਪੁਨਰ ਜਨਮ) ਆਦਿ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਆਸੁਰ ਮਨੁੱਖ ਧਰਮ ਈਸ਼ਵਰ ਆਦਿ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ। ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਧਰਮ ਅਧਰਮ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਆਦਿ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਮਰਯਾਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਜਗਤ ਨੂੰ ਉਹ ਬਿਨਾ ਮਾਲਕ ਦਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਜਗਤ ਨੂੰ ਰਚਣ ਵਾਲਾ ਇਸ ਉੱਪਰ ਸ਼ਾਸਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਏਥੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਪਾਪਾਂ ਪੁੰਨਾਂ ਦਾ ਫਲ ਭੁਗਤਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਈਸ਼ਵਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ੦ ਅਨੀਸ਼ਵਰ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਤੀ ਵਾਲੇ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਭਾਵ ਇਸ ਨਿਆਇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਸੱਤਾ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਅਪਾਰ ਚਿੰਤਾ ਵਿਚ ਘਿਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ (16.11) ਜਦ ਕਿ ਦੈਵੀ ਸੰਪਤੀ ਵਾਲੇ ਜੋ ਈਸ਼ਵਰ ਉੱਪਰ ਪੱਕਾ ਭਰੋਸਾ ਕਰਦੇ ਹਨ – ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਿਸ਼ਚਿੰਤ ਤੇ ਨਿਰਭੈਅ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਪਰਲੋਕ – ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਜੋ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਚਾਹੇ ਮ੍ਰਿਤੂ ਲੋਕ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਲੋਕ ਵਿਚ, ਚਾਹੇ ਮਨੁੱਖ, ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ ਆਦਿ ਕਿਸੇ ਯੋਨੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੋਵੇ – ਉਹ ਸਭ ਪ੍ਰਲੋਕ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਸਤਿ, ਧਰਮ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਉਸ ਅਸਲੀਅਤ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਨਾਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਕਾਇਨਾਤ ਉੱਪਰ ਹਕੂਮਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗਿਆਤਾ, ਭਰੋਸਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਚਰਿੱਤਰਵਾਨ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰ ਉਹ ਲੋਕ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਬਣਾਏ ਨਿਯਮਾਂ/ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਸਤਕ, ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਤੇ ਨਾਸਤਕਤਾ ਸੰਬੰਧੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਅਨੀਸ਼ਰਵਾਦੀ (ਜੋ ਈਸ਼ਵਰ ਵਿਚ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ) ਤੇ ਵਿਨਾਸ਼ਵਾਦੀ (ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਂ ਸਦਾਚਾਰਕ ਸਿਧਾਤਾਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ) ਉਹ ਹਨ, ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਅਵਹੇਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਕੁੱਝ ਵੀ ਹੈ, ਉਹ ਹਵਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ, ਏਸੇ ਲਈ ਇਸਦਾ ਹਵਸੀ ਵਿਧੀਆਂ ਨਾਲ ਆਨੰਦ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ "ਦੁਨੀਆਦਾਰ ਲੋਕ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਉਸ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਪਹਿਚਾਣ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਣ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਭਜਨ ਗਾਉਣ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਉਸਤਿਤ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਨ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦੇ ਹਨ। ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਰੋਕਦੇ ਹਨ। ਧਾਰਮਿਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੀ ਉਹ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪਵਿੱਤਰ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਨੀਆਂਦਾਰੀ ਵਿਚ ਡੁੱਬੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹੋ ਹੀ ਵਿਵਹਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।"

✪ ✪ ✪

16.09 ਸ਼ਲੋਕ :

एताम् दृष्टिम् अव-स्तभ्य, नश्-त-आत्मान: अल्प-बुद्धय। प्र-भवन्ति उग्र-कर्माण:, क्षयाय जगत: अ-हिता:॥

ਏਤਾਮੑ ਦ੍ਰਿਸ਼ਿਟਮੑ ਅਵਸੑਤਭੑਯ, ਨਸ਼ੑਤ ਆਤੑਮਾਨਹ ਅਲੑਪ ਬੁਧਯਹ।

ਪ੍ਰਭਵੰਤਿ ਉਗੑ ਕਰੑਮਣਹ ਕਸ਼ੑਯਾਯ ਜਗਤਹ ਅਹਿਤਾਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਏਤਾਮੑ : ਇਹ। ਦ੍ਰਿਸ਼ਿਟਮੑ : ਨਜ਼ਾਰਾ। ਅਵਸੑਤਭੑਯ : ਧਿਆਨ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ। ਨਸ਼ੑਤ ਆਤੑਮਾਨਹ : ਜੋ ਆਤਮਾ ਬਰਬਾਦ ਹੋਵੇ। ਅਲੑਪ ਬੁਧਯਹ : ਥੋੜ੍ਹੀ ਬੁੱਧੀ। ਪ੍ਰਭਵੰਤਿ : ਅੱਗੇ ਆਉਣਾ। ਉਗੑ ਕਰੑਮਣਹ : ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਤਰਾਰ ਕਾਰਨਾਮੇ। ਕਸ਼ੑਯਾਯ : ਤਬਾਹੀ ਲਈ। ਜਗਤਹ : ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੀ। ਅਹਿਤਾਹ : ਦੁਸ਼ਮਨੀ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ, ਨਸ਼ਟ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਅਲਪ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਕਰੂਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਹਿੱਤ ਮਨੁੱਖ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਦੇ ਲਈ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ਏਤਾਮੑ ਦ੍ਰਿਸ਼ਿਟਮੑ ਅਵਸੑਤਭੑਯ = ਨਾ ਕੋਈ ਕਰਤੱਵ ਅਕਰਤੱਵ ਹੈ, ਨਾ ਕੋਈ ਸ਼ੌਚ ਆਚਾਰ ਸਦਾਚਾਰ ਹੈ। ਨਾ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਦੰਡ ਵਿਧਾਨ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਨਾਸਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਚੱਲਦੇ ਹਨ। ੦ ਨਸ਼ – ਤ – ਆਤੑਮਾਨਹ – ਆਤਮਾ ਕੋਈ ਚੇਤਨ ਤੱਤਵ ਹੈ – ਆਤਮਾ ਦੀ ਕੋਈ ਸੱਤਾ ਹੈ – ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਉਹ ਮੰਨਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕੱਥਾ ਤੇ ਚੂਨਾ ਮਿਲਾਉਣ ਨਾਲ ਲਾਲੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਭੌਤਿਕ ਤੱਤਵਾਂ ਦੇ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਇੱਕ ਚੇਤਨਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਚੇਤਨਾ ਕੋਈ ਵੱਖਰੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਮੂਲ ਚੀਜ਼ ਜੜ੍ਹ ਹੀ ਹੈ। ਇਯ ਲਈ ਉਹ ਚੇਤਨ-ਤੱਤਵ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਮੁੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਚੇਤਨ ਤੱਤਵ (ਆਤਮਾ) ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਤਨ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਅਲਪ ਬੁਧਯਹ – ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਵਿਵੇਕ ਵਿਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਤਿਅੰਤ ਅਲਪ ਤੁੱਛ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੇਵਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪਦਾਰਥਾਂ 'ਤੇ ਅਵਿਲਿੰਬਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਟਿਕੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਕਮਾਈ ਕਰੀਏ, ਕੀ ਖਾਈਏ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਮੌਜ ਉਡਾਈਏ ? ਅੱਗੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ? ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ? ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ "ਅਲਪ ਬੁਧਯ" ਹਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਰ ਗੱਲ, ਹਰ ਕੰਮ ਵਿਚ ਬੁੱਧੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸਤੑ ਤੱਤਵ ਕੀ ਹੈ ? ਧਰਮ ਕੀ ਹੈ ? ਅਧਰਮ ਕੀ ਹੈ ? ਸਦਾਚਾਰ ਦੁਰਾਚਾਰ ਕੀ ਹੈ ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਿਣਾਮ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਪਰ ਧਨ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਰਥ ਉੱਨਤੀ ਲਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਤੁੱਛ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਭੋਗਾਂ ਵਿਚ ਫਸਣ ਵਾਸਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਉਗ੍ਰਕਰਮਣ੍ਹ – ਉਹ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਡਰਨਗੇ ਤਾਂ ਚੋਰ ਡਾਕੂ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਡਰਨਗੇ। ਈਸ਼ਵਰ ਤੋਂ, ਪਰਲੋਕ ਤੋਂ, ਮਰਯਾਦਾ ਤੋਂ ਉਹ ਨਹੀਂ ਡਰਨਗੇ। ਈਸ਼ਵਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਭੈਅ, ਪਰਲੋਕ ਦਾ ਡਰ ਨਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਆਦਿ ਵੱਡੇ ਭਿਆਨਕ ਕਰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ੦ ਅਹਿਤ੍ਾਹ – ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਖ਼ਰਾਬ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਅਹਿਤ (ਨੁਕਸਾਨ) ਕਰਨ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਵਾਰਥ ਪ੍ਰਧਾਨ ਲੋਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥ ਕਰਨ ਲਈ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਸੁਰ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮਾਸ ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਜੂਆ ਖੇਡਣਾ ਸ਼ੁਗਲ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦਾ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਬੇਹੱਦ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਆਪੇ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਅਧਰਮ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ 'ਚੋਂ ਹੀ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਪ ਕਾਰਜ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਕੰਮ ਦਾ ਮੰਤਵ ਉਲਟ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਝੂਠ, ਕਮੀਨਗੀ,

ਸਵੈ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਦਾਨਵੀ ਰੁਚੀਆਂ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

16.10 ਸ਼ਲੋਕ :

कामम् आ-श्रि-त्-य दुष्पूरम्, दम्भ-मान-मद-अनु-इ-ता:।
मोहात् गृह-ईत्वा अ-सद्-ग्राहान्, प्र-वर्तन्ते अ-शुचि-व्रता:॥

ਕਾਮਮ੍ ਆਸ਼੍ਰਿਤ ਤ੍ਯ ਦੁਸ਼੍ਪੁਰਮ੍, ਦੰਭ ਮਾਨ ਮਦ ਅਨ੍ ਇਤਾਹ।
ਮੋਹਾਤ੍ ਗ੍ਰਹ ਇਤ੍ਵਾ ਅਸਦ੍ ਗ੍ਰਾਹਾਨ੍, ਪਰ੍ਵਰਤੰਤੇ ਅਸ਼ੁਚਿ ਵ੍ਰਤਾਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਕਾਮਮ੍ : ਇੱਛਾ। ਆਸ਼੍ਰਿਤ੍ਤ੍ਯ : ਟਿਕੇ ਰਹਿਣਾ, ਸਥਿਰ ਰਹਿਣਾ। ਦੁਸ਼੍ਪੁਰਮ੍ : ਜੋ ਪ੍ਰਪੱਕ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਦੰਭਮਾਨ ਮਦ ਅਨ੍ ਇਤਾਹ : ਜੋ ਛਲ ਕਪਟ, ਹੰਕਾਰ, ਅਗਿਆਨਤਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੋਵੇ। ਮੋਹਾਤ੍ : ਮਾਇਆ ਰਾਹੀਂ। ਗ੍ਰਹਇਤ੍ਵਾ : ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ। ਅਸਦ੍ ਗ੍ਰਹਾਨ੍ : ਭੈੜੇ। ਪਰ੍ਵਰਤੰਤੇ : ਉਹ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਸ਼ੁਚਿ ਵ੍ਰਤਾਹ : ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਵਿਤਰਤਾ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੋਵੇ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਕਦੇ ਵੀ ਪੂਰੀਆਂ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਦੰਭ ਮਾਨ ਹੰਕਾਰ ਅਤੇ ਗ਼ਰੂਰ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਲੋਕ, ਮੋਹ ਨਾਲ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸੇ ਭੈੜੇ ਆਚਰਣ ਵਾਲੇ ਬਣਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਕਾਮਮ੍ ਆਸ਼੍ਰਿਤ੍-ਯ ਦੁਸ਼੍ਪੁਰਮ੍ – ਇਹ ਆਸੁਰੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੇ ਕਦੇ ਵੀ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਭਗਵਾਨ ਦਾ, ਕੋਈ ਕਰਤੱਵ ਦਾ, ਕੋਈ ਧਰਮ ਦਾ, ਕੋਈ ਸਵੱਰਗ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਸੁਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਿਅਕਤੀ – ਇੱਕ ਪੱਥਰ – ਵਾਂਗ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਨੇਤਾ ਪੰਡਿਤ, ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ-ਪੁਰਸ਼ ਹਨ ਜਾਂ ਧਨੀ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ੦ ਦੰਭਮਾਨ ਮਦ ਅਨੁਇਤਾਹ ; ਉਹ ਦੰਭ ਮਾਨ ਤੇ ਮਦ ਨਾਲ ਯੁਕਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਬਲ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਉਹੋ, ਉਹੋ ਹੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੀ ਉਹ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਧਨ ਮਾਨ ਪੂਜਾ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਵਾਹ ਵਾਹ ਜਿੱਥੇ ਮਿਲਦੇ ਹੋਣ। ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਨਾ ਦੰਭ ਹੈ। ੦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਮੰਨਣਾ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਮੰਨਣਾ "ਮਾਨ" ਹੈ, ਸਾਡੇ ਕੋਲੋ ਐਨੀ ਵਿਦਿਆ ਧਨ ਯੋਗਤਾ ਆਦਿ ਹੈ, ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਨਸ਼ਾ ਜਿਹਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ 'ਮਦ' ਹੈ। ਉਹ ਸਦਾ ਦੰਭ ਮਾਨ ਤੇ ਮਦ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਅਸ਼ੁਚਿ ਵ੍ਰਤਾਹ – ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਰਤ ਨਿਯਮ ਅਪਵਿੱਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਟ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਉਲੀਕੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, 'ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਹੈ, ਇਹ ਵਰਣ ਆਸ਼ਰਮ ਆਚਾਰ ਸ਼ੁੱਧੀ ਸਭ ਢਕੌਂਸਲੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਕਥਾ ਆਦਿ ਸਤਿਸੰਗ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨਹੀਂ ਸੁਣਾਂਗੇ। ਇਹੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਡਾਕੂ ਕਾਤਲ ਲੁਟੇਰੇ ਆਤੰਕਵਾਦੀ ਆਦਿ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਮੋਹਾਤ੍ ਗ੍ਰਿਹ ਇਤ੍ਵਾ – ਅਸਦ੍ ਗ੍ਰਾਹਾਨ੍ – ਮੂਡਤਾ ਦੇ ਕਾਰਣ ਇਹ ਅਨੇਕਾਂ ਭੈੜੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਫਸੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਤਾਮਸੀ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਣਾ ਹੀ ਮੂਡਤਾ ਹੈ, ਗੀਤਾ (18.32) ਉਹ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਵੇਦਾਂ ਵਰਣ ਆਸ਼੍ਰਮਾਂ ਤੇ ਕੁਲ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਤੇ ਮਰਯਾਦਾਵਾਂ ਦੀ ਅਵਹੇਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਲਟ ਚੱਲਣ ਮੰਦਾ ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਮਨ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਨਾ, ਗ਼ਲਤ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤੇ ਠੀਕ ਨੂੰ ਗ਼ਲਤ ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਗੌਰਵ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦਾ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਕਰਜ਼ਾ ਦੇਣਾ ਹੈ ? ਝੂਠ ਕਪਟ ਜਾਲ ਸਾਜ਼ੀ ਕਰਕੇ ਵੀ ਧਨ ਕਮਾਉਣ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਨੰਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

16.11 ਸ਼ਲੋਕ :

चिन्ताम् अ-परि-मेयाम् च, प्र-लय-अन्ताम् उप-आ-श्रि-ता:। काम-उप-भोग-परमा:, एतावत् इति निस्-चि-ता:॥

ਚਿੰਤਾਮ੍ ਅਪਰਿ ਮੇਯਾਮ੍ ਚ, ਪ੍ਰਲਯ ਅੰਤਾਮ੍ ਉਪ ਆਸ਼੍ਰਿਤਾਹ।
ਕਾਮ ਉਪ ਭੋਗ ਪਰਮਾਹ, ਏਤਾਵਤ੍ ਇਤਿ ਨਿਸ੍ ਚਿਤਾਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਚਿੰਤਾਮ੍ : ਚਿੰਤਾਵਾਂ। ਅਪਰਿਮੇਯਾਮ੍ : ਜੋ ਮਿਣਿਆ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਚ : ਅਤੇ। ਪ੍ਰਲਯ : ਪਰਲੋ। ਅੰਤਾਮ੍ : ਖ਼ੰਤਮ ਹੋਣਾ ਮੌਤ ਨਾਲ। ਉਪ ਆਸ਼੍ਰਿਤਾਹ : ਸ਼ਰਨ ਲੈਣੀ। ਕਾਮ ਉਪਭੋਗਾ ਪਰਮਾਹ : ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਢ ਮੰਤਵ ਹਵਸ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਨਾ ਹੈ। ਏਤਾਵਤ੍ : ਇਹੋ ਸਭ ਕੁੱਝ ਹੈ। ਇਤਿ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਨਿਸ੍ਚਿਤਾਹ : ਸੱਚਮੁੱਚ ਯਕੀਨੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਮਰਨ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਜਾਗਰੂਕ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ, ਕਾਮ ਭੋਗ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸੇ ਅਤੇ ਐਨਾ ਕੁ ਹੀ (ਪਰਮ ਪੁਰਸਾਰਥੀ) ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਚਿੰਤਾਮ੍ ਅਪਰਿਮੇਯਾਮ੍ ਚ – ਪ੍ਰਲਯ ਅੰਤਾਮ੍ ਉਪ ਆਸ਼੍ਰਿਤਾਹ – ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਦਾ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮਾਪ ਤੋਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਦ ਤੱਕ ਪ੍ਰਲਯ ਅਥਵਾ ਮੌਤ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਤਦ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਇੰਜ ਫਲਸਰੂਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇੱਕੋ ਕੰਮ ਵਾਰ ਵਾਰ ਜਨਮ ਲੈਣਾ ਤੇ ਮਰਨਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਚਿੰਤਾਵਾਂ, ਪਾਰਮਾਰਥਿਕ ਤੇ ਸੰਸਾਰਿਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। 'ਮੇਰਾ ਕਲਿਆਣ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ ? ਪਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ ? ਇਹ ਪਰਮਾਰਥਿਕ ਚਿੰਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਦਾ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰਕ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ। 'ਅਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਜੀਵੀਏ ? ਜੀਵਨ ਨਿਰਵਾਹ ਕਿਵੇਂ ਕਰੀਏ ? ਅਸਾਡਾ ਮਾਨ-ਸਤਿਕਾਰ ਕਿਵੇਂ ਵਧ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਬਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ? ਆਦਿ ਸੰਸਾਰਕ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਹਨ। ੦ ਮਨੁੱਖ ਬੇਅਰਥ ਹੀ ਚਿੰਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਿਰਵਾਹ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਮਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਿਯਮ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀ ਮਰਦਾ ਨਹੀਂ, ਗ਼ਰੀਬ ਛੇਤੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਨਮ ਮਰਨ ਵਿਚ ਧਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਦ ਖੁਰਾਕ ਤੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਵੀ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭੋਗ ਭੋਗਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਅਜਿਹੇ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਸਤੂ ਪਦਾਰਥ ਖਾਦ ਖੁਰਾਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਜੀਵਨ ਨਿਰਵਾਹ ਦਾ ਆਧਾਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਸਤਾਂ ਨਹੀਂ – ਇਸ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਦਾ

ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ, ਉਹ ਤਾਂ ਇਹੋ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਚਿੰਤਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਕਾਮਨਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਉਦਵੇਗ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਹੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਇੰਜ ਨਾ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਭੁੱਖੇ ਮਰ ਜਾਈਏ। ੦ ਕਾਮ ਉਪਭੋਗ ਪਰਮਾਹ - ਜਿਹੜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਧਨ ਆਦਿ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਹੋ ਇੱਛਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੁੱਖ-ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭੋਗ ਲਈਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੋਗਾਂ ਲਈ ਧਨ ਪਦਾਰਥ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹਨ। ਭੋਗਾਂ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ੦ ਏਤਾਵਤ੍ ਇਤਿ ਨਿਸ ਚਿ - ਤਾਹ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹੋ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁੱਖ ਭੋਗਣਾ, ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨਾ - ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ। ਇਹੋ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭੋਗ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਭ ਕੁੱਝ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਪਰਲੋਕ ਢਕੌਂਸਲਾ ਹੈ। ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਜਹਾਨ ਹੈ। ਜਹਾਨ ਦੇ ਸੁੱਖ ਹਨ, ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਖਿੰਡ ਜਾਵੇਗਾ। ਸਰੀਰ ਕਦੇ ਵੀ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਭੋਗਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਜੋਸ਼ ਮੌਤ ਨਾਲ ਹੀ ਠੰਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਪੁਨਰ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਜੋ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਹਨ, ਪਿੱਛੇ ਪੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਅਸਾਡੀ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਅਕਸਰ ਇੰਜ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ੦ "ਇਹ ਦੁਨਿਆਵੀ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦੁੱਖਾਂ ਨਿਰਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਸਫਲਤਾ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਨਿਰਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਸਬਕ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖਦੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਠਾਂ ਵਰਗੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕੰਡਿਆਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਉੱਪਰ ਬੇਧਿਆਨੇ ਹੋ ਕੇ ਬੁਰਕ ਮਾਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖੂਨ ਕੱਢਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਿਆਰੀ ਸੁਪੱਤਨੀ ਮਰ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਛੱਡ ਜਾਵੇ, ਆਦਮੀ ਸਭ ਕੁੱਝ ਭੁਲਾ ਕੇ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਿਆਰੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮੌਤ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਤੋੜ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਇਸ ਸਦਮੇ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਵਿਚ ਰੁਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਮਾਂ ਰੋਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮੌਤ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਕੁਰਲਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੰਘਣ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਜ਼ੇਵਰਾਂ ਕੀਮਤੀ ਕੱਪੜਿਆਂ ਹਾਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਰੁਝ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਾਪੇ ਦਰਿਦਰਤਾ ਨਿਰਧਨਤਾ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤਿੰਨ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲੈਣ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜੰਮਣ ਜਨਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ। ਜੇ ਜੂਏ ਵਿਚ ਜਾਇਦਾਦ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਫਿਰ ਵੀ ਜੂਆ ਖੇਡਣ ਦੀ ਆਦਤ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੁੱਝ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਵੀ ਹਰ ਸਾਲ ਪਿੱਛੋਂ ਨਵਾਂ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਕਿੰਨੀ ਅਜੀਬ ਹੈ ?"

✪ ✪ ✪

16.12 ਸ਼ਲੋਕ :

आशा-पाश-शतै: बद्धा:, काम-क्रोध-पर-अयना:। ईह-अन्ते काम-भोग-अर्थम्, अ-न्यायेन अर्थ-सम्-चयान्॥

ਆਸ਼ਾ ਪਾਸ਼-ਸ਼ਤੈਹ ਬਧਾਹ, ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਪਰ ਅਯਨਾਹ।

ਇਹ ਅੰਤੇ ਕਾਮ-ਭੋਗ ਅਰ੍ਥਮ੍, ਅਨ੍ਯਾਯੇਨ ਅਰ੍ਥ ਸਮ੍ ਚਯਾਨ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਆਸ਼ਾ ਪਾਸ਼ ਸ਼ਤੈਹ : ਉਮੀਦ ਦੀਆਂ ਸੈਂਕੜੇ ਗੰਢਾਂ। ਬੱਧਾਹ : ਬੰਨਿਆ ਹੋਇਆ। ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਪਰ ਅਯਨਾਹ : ਗੁੱਸੇ ਅਤੇ ਹਵਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਹੋਣਾ। ਦੇਹ ਅੰਤੇ : ਉਹ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਾਮ ਭੋਗ ਅਰ੍ਥਮ੍ : ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਆਨੰਦ ਲਈ। ਅਨ੍ਯਾਯੇਨ : ਗ਼ੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਾਧਨਾਂ ਰਾਹੀਂ। ਅਰ੍ਥ ਸਮ੍ਚਯਾਨ੍ : ਧਨ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਨਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਆਸ਼ਾ ਰੂਪ ਸੈਂਕੜੇ ਗੰਢਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੇ, ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਗੁਸੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਕਾਮਭੋਗਾਂ ਲਈ ਉਹ ਗ਼ੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਨੈਤਿਕ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ, ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਲਈ ਧਨ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਆਸ਼ਾ ਪਾਸ਼ ਸ਼ਤੈਹ ਬੱਧਾਹ - ਜਿਹੜੇ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਤੀ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹਨ - ਉਹ ਆਸ਼ਾ ਰੂਪੀ ਸੈਂਕੜੇ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, 'ਐਨਾ ਧਨ, ਮਾਨ ਸਤਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਸਰੀਰ ਨਿਰੋਗ ਰਹੇਗਾ। ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਫਾਂਸੀਆਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਕੋਲ ਭਾਵੇਂ ਲੱਖਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਹੋ ਜਾਣ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਮੰਗਤਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਕੋਲੋਂ ਇਹੋ ਆਸ਼ਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ। ਸਭਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖਾਊ ਖਾਊ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਸੰਸਾਰਕ ਆਸ਼ਾਵਾਂ ਕਦੇ ਪੂਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ (9.12) ਜੋ ਕੋਈ ਇੱਕ ਆਸ਼ਾ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਸ਼ਾ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਤੜਪਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ - ਪਰ - ਅਯਨਾਹ = ਉਸ ਦਾ ਪਰਮ ਆਸਨ (ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਸਾਧਨ) ਕਾਮ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਮ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਹ ਕ੍ਰੋਧ ਦਾ ਸਾਧਨ ਤੇ ਦਮਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਜੀਵਨ ਨੀਰਸ ਤੇ ਜੜ੍ਹ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤੇਜ ਹੈ। ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਪੂਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਹੀ ਸਾਰ ਵਸਤੂ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਾਸਨ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਕ੍ਰੋਧ ਸਹਾਰੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੈ। ੦ ਇਹ ਅੰਤੇ ਕਾਮ ਭੋਗ ਅਰ੍ਥਮ੍ ਅਨ੍ਯਾਯੇਨ ਅਰਥ ਸਮ੍ ਚਯਾਨ੍ - ਆਸੁਰੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਧਨ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨਾ, ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਭੋਗ ਕਰਨਾ, ਬੇਈਮਾਨੀ, ਧੋਖਾ, ਕਪਟ, ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਹੱਕ ਮਾਰਨਾ, ਟੈਕਸ-ਚੋਰੀ ਆਦਿ ਕਰਕੇ, ਬਾਲਕ ਵਿਧਵਾ ਆਦਿ ਦਾ ਧਨ ਦਬਾ ਕੇ, ਚੋਰੀ ਠੱਗੀ ਡਾਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਜਾਇਦਾਦ ਬਣਾਉਣੀ ਹੈ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਇਹੋ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਨਹੀਂ ਲੰਘਦਾ, ਨਿਆਇ ਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਦੁੱਖ ਦਾ ਕਾਰਨ ਧਨ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੈ। ਧਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਰਕ ਹੈ ੦ ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਿਆਇ ਪੂਰਵਕ ਸਵੱਰਗ ਦੇ ਭੋਗਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, "ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਵਿਚ, 'ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ (2.44) ਫਿਰ ਜਿਹੜੇ ਅਨਿਆਇ ਪੂਰਵਕ ਧਨ ਕਮਾ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੇ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਲਈ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਜੇ ਚਾਹੁਣ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ੱਚਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਨਿਸ਼ੱਚਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਦ੍ਰਵਯ ਯਗ ਅਥਵਾ ਕਾਰਗਰ ਅਥਵਾ ਵਧੀਆ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਦੌਲਤ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਲਈ ਅਤੇ

ਨੇਕ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਖਰਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਗਰੰਥਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਭਿਆਲੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ, ਦਾਨਵੀ-ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੇ ਲੋਕ, ਨਿਰਦਈ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਗੁੱਸੇ ਤੋਂ ਨਿਰਬੁੱਧਤਾ ਝੂਠ ਤੇ ਧੋਖਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿੱਤ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਹਾਬੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਵਿਲਾਸੀ ਤੇ ਭੋਗੀ ਬਣਨ ਲਈ ਦੌਲਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ੦ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ੦ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਕਾਠੀ ਜਾਂ ਸ਼ਕਲ ਤੋਂ ਪਤਿਤ ਨੀਚ ਸਵਾਰਥੀ ਅਸ਼ਲੀਲ ਭੱਦੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਹਵਸ ਲਾਲਚ ਤੇ ਚਸਕੇ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਭਾਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਲੋਕ ਚੰਗੇਰੇ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਕੇਵਲ ਅਧਿਆਤਮਕ ਉਤਪਤੀ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

16.13 ਸ਼ਲੋਕ :

इदम् अद्य मया लभ्-तम्, इदम् प्र-आप्-स्ये मनोरथम्। इदम् अस्-ति इदम् अपि मे, भव्-इ-स्यति पुन: धनम्॥

ਇਦਮ੍ ਅਧ੍ਯਾ ਮਯਾ ਲਭ੍ਤਮ੍, ਇਦਮਮ ਪ੍ਰਆਪ੍ਸ੍ਯੇ ਮਨੋਰਥਮ੍।
ਇਦਮ੍ ਅਸ੍ਤਿ ਇਦਮ੍ ਅਪਿ ਮੇ, ਭ੍ਵ ਈ ਸ੍ਯਤਿ ਪੁਨਹ ਧਨਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਇਦਮ੍ : ਇਹ। ਅਧ੍ਯਾ : ਅੱਜ। ਮਯਾ : ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ। ਲਭ੍ਤਮ੍ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਇਦਮ੍ : ਇਹ। ਪ੍ਰਆਪ੍ਸ੍ਯੇ : ਮੈਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਂਗਾ। ਮਨੋਰਥਮ੍ : ਇੱਛਾ। ਇਦਮ੍ : ਇਹ। ਅਸ੍ਤਿ : ਹੈ। ਇਦਮ੍ : ਇਹ। ਅਪਿ : ਭੀ। ਮੇ : ਮੈਨੂੰ। ਭਵ੍ਈ ਸ੍ਯਤਿ : ਹੋਏਗਾ। ਪੁਨਹ : ਦੁਵਾਰਾ, ਧਨਮ੍ : ਦੌਲਤ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- (ਉਹ ਸੋਚਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ) ਅੱਜ ਮੈਂ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਇਸ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਂਗਾ। ਇਹ ਧਨ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਹੋਰ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਇਦਮ੍ ਅਧ੍ਯ ਮਯਾ ਲਭ੍ ਤਮ੍ - ਇਦਮ੍ ਪ੍ਰ - ਆਪ੍ ਸ੍ਯੇ ਮਨੋਰਥਮ੍ = ਆਸੁਰੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਲੋਭ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਕ੍ਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ, ਚਾਲਾਕੀ ਨਾਲ, ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਕਰਕੇ ਐਨੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈਆਂ ਹਨ ਕਿ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਧਨ ਮਿਲਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਕੋਈ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਐਨਾ ਮਾਲ ਏਧਰੋਂ, ਐਨਾ ਮਾਲ ਓਧਰੋਂ ਮਿਲੇਗਾ। ਮਕਾਨ ਦੀ, ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਆਮਦਨ ਐਨੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ੦ ਇਦਮ੍ ਅਸ੍ਤਿ ਇਦਮ੍ ਅਪਿ ਮੇ, ਭ੍ਵ ਇ ਸ੍ਯਤਿ ਪੁਨਹ ਧਨਮ੍ - ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੋਭ ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਵੀ ਵਧਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਚਲਦੇ ਫਿਰਦੇ ਕੰਮ ਧੰਦੇ ਕਰਦੇ ਨਿੱਤ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ 'ਧਨ ਕਿਵੇਂ ਵਧੇ' ਉਹ ਇਸ ਦਾ ਹੀ ਚਿੰਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਕੁੱਝ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਥੋੜਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਉਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਰੀਰ ਪਰਿਵਾਰ 'ਤੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਵੱਖ-2 ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਸਰੀਰ ਠੀਕ ਰਹੇ। ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਚੀਜ਼ਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਸੁੱਖ ਆਰਾਮ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਅਜਿਹੇ ਮਨੋਰਥਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਬੁਢਾਪਾ ਕਦ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚਿੰਤਾ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸਿਆ ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ 'ਮੈਂ ਮਰ ਜਾਵਾਂਗਾ, ਮੇਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ ? ਕਪੂਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਦੇ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਨਸ਼ਟ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ? ੦ ਸਾਧਕ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਪਰ ਆਸੁਰੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਭੋਗ ਭੋਗਨੇ, ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਹੀ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

16.14 ਸ਼ਲੋਕ :

असौ मया ह (न्)-त: शत्रु:, हन्-इ-स्ये च अ-परान् अपि। ईश्वर: अहम् अहम् भोगी, सिध्-त: अहम् बल-वान् सुखी॥

ਅਸੌ ਮਯਾ ਹ (ਨ੍) ਤਹ ਸ਼ਤਰੂਹ, ਇਨ੍ਇਸ੍ਯੇ ਚ ਅਪਰਾਨ੍ ਅਪਿ।
ਇਸ਼੍ਵਰਹ ਅਹਮ੍ ਅਹਮ੍ ਭੋਗੀ, ਸਿਧ੍ ਤਹ ਅਹਮ੍ ਬਲਵਾਨ੍ ਸੁਖੀ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਅਸੌ : ਉਹ। ਮਯਾ : ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ। ਹ (ਨ੍) ਤਹ : ਕਤਲ ਕਰਨਾ। ਸ਼ਤਰੂਹ : ਦੁਸ਼ਮਨ। ਇਨ੍ ਇਸ੍ਯੇ : ਮੈਂ ਕਤਲ ਕਰਾਂਗਾ। ਚ : ਅਤੇ। ਅਪਰਾਨ੍ : ਦੂਸਰੇ। ਅਪਿ : ਭੀ। ਇਸ਼੍ਵਰਹ : ਪ੍ਰਭੂ ਮਾਲਕ। ਅਹਮ੍ : ਮੈਂ। ਭੋਗੀ : ਭੋਗੀ ਭੋਗਣ ਵਾਲਾ। ਸਿਧ੍ਤਹ : ਪਰਪੱਕਾ, ਪੂਰਾ। ਅਹਮ੍ : ਮੈਂ। ਬਲਵਾਨ੍ : ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ। ਸੁਖੀ : ਖੁਸ਼।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਉਹ ਦੁਸ਼ਮਨ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਮਾਰ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਈਸ਼ਵਰ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਭੋਗੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਸਿੱਧ ਹਾਂ, ਬਲਵਾਨ ਤੇ ਸੁਖੀ ਹਾਂ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਅਸੌ ਮਯਾ ਹ (ਨ੍) ਤਹ ਸ਼ਤਰੂਹ : ਆਸੁਰੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਅਸਾਡੇ ਉਲਟ ਚਲਦਾ ਸੀ, ਅਸਾਡੇ ਨਾਲ ਵੈਰ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ੦ ਇਨ੍ ਇਸ੍ਯੇ ਚ ਅਪਰਾਨ੍ ਅਪਿ - ਦੂਜੇ ਜਿਹੜੇ ਸਾਡੇ ਉਲਟ ਚਲਦੇ ਹਨ, ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਵੈਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਅਸਾਡੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੋਚਦੇ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾ ਚਖਾ ਦੇਵਾਂਗੇ, ਮਾਰ ਦੇਵਾਂਗੇ। ੦ ਇਸ਼੍ਵਰਹ ਅਹਮ੍ ਅਹਮ੍ ਭੋਗੀ - ਅਸੀਂ ਭੋਗ ਭੋਗਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਇਸਤਰੀ ਹੈ, ਧਨ ਹੈ, ਕੋਠੀ ਹੈ, ਕਾਰ ਹੈ ਕਿੰਨੀ ਭੋਗ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਹੈ। ੦ ਸਿਧੁਤਹ ਅਹਮ੍ ਬਲਵਾਨ ਸੁਖੀ - ਅਸੀਂ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹਾਂ, ਅਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਤਾ ਸੀ, ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਸਾਡੇ ਕੋਲ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਬਲਵਾਨ ਹਾਂ। ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਟੱਕਰ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਅਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕਿੰਨਾ ਸੁੱਖ ਹੈ, ਆਰਾਮ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵਰਗਾ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਿਹੜਾ ਸੁਖੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਲਣ ਤੇ ਬਾਹਰ ਡੀਂਗਾਂ ਮਾਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

16.15 ਸ਼ਲੋਕ :

आढ्य: अभिजन्-वान् अस्-मि, क= अन्य: अस्-ति सदृश: मया।
यज्-स्ये दा-स्यामि मोदिष्ये, इति अ-ज्ञान-वि-मोहिता:॥

ਆਢਯਹ ਅਭਿਜਨ੍ ਵਾਨ੍ ਅਸ੍ਮਿ, ਕਹ ਅਨ੍ਯਹ ਅਸ੍ਤਿ ਸਦ੍ਰਸ਼ਹ ਮਯਾ।
ਯਜ੍ ਸ੍ਯੇ ਦਾ ਸ੍ਯਾਮਿ ਮੋਦਿਸ਼੍ਯੇ, ਇਤਿ ਅਗ੍ਯਾਨ ਵਿ ਮੋਹਿਤਾਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਆਢਯਹੋ : ਅਮੀਰ। ਅਭਿਜਨ ਵਾਨ੍ : ਉੱਤਮ ਜਨਮ। ਅਸ੍ਮਿ : ਮੈਂ ਹਾਂ। ਕਹ : ਕੌਣ। ਅਨ੍ਯਹ : ਹੋਰ ਦੂਜਾ। ਅਸ੍ਤਿ : ਹੈ। ਸਦ੍ਰਸ਼ਹ : ਬਰਾਬਰ। ਮਯਾ : ਮੈਨੂੰ। ਯਜ੍ਸ੍ਯੇ : ਮੈਂ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਦਾਸ੍ਯਾਮਿ : ਮੈਂ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਮੋਦਿਸ਼੍ਯੇ : ਮੈਂ ਆਨੰਦ ਲਵਾਂਗਾ। ਇਤਿ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਅਗ੍ਯਾਨ ਵਿਮੋਹਿਤਾਹ : ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਾਰਨ ਛਲਿਆ ਗਿਆ ਹਾਂ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਮੈਂ ਧਨੀ ਹਾਂ ਤੇ ਉੱਚ ਕੁਲ ਵਾਲਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ? ਮੈਂ ਯਗ ਕਰਾਂਗਾ, ਦਾਨ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਆਨੰਦ ਮਾਣਾਂਗਾ, ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿਚ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਕੇ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਆਢਯਹ ਅਭਿਜਨ ਵਾਨ੍ ਅਸ੍ - ਮਿ = ਕਿੰਨਾ ਧਨ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੈ ? ਕਿੰਨਾ ਸੋਨਾ ਚਾਂਦੀ, ਕਿੰਨੇ ਮਕਾਨ, ਕਿੰਨੇ ਖੇਤ, ਜ਼ਮੀਨ ਅਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੈ। ਕਿੰਨੇ ਉੱਚੇ ਪਦ ਵੇਲੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਾਡੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਧਨ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਤੇ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਦੇ ਜ਼ੋਰ 'ਤੇ ਜੋ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ - ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ੦ ਕਹ ਅਨ੍ਯਹ ਅਸ੍ਤਿ ਸਦ੍ਰਸ਼ਹ ਮਯਾ - ਆਪ ਐਨਾ ਘੁੰਮੇ ਫਿਰੇ ਹੋ। ਆਪ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਮਿਲੇ ਹੋਣਗੇ। ਆਪ ਦੱਸੋ - ਅਸਾਡੇ ਵਰਗਾ ਕਦੇ ਕੋਈ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ? ੦ ਯਜ੍ਸ੍ਯ ਦਾਸ੍ਯਾਮਿ = ਅਸੀਂ ਅਜਿਹਾ ਯਗ ਕਰਾਂਗੇ, ਅਜਿਹਾ ਦਾਨ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਸਾਰਿਆਂ ਉੱਪਰ ਟੰਗ ਫੇਰ ਦਿਆਂਗੇ। ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਯਗ ਦਾਨ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਖਿਲਾਉਣ ਨਾਲ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? ਪਰ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਯਗ, ਵੱਡੇ ਦਾਨ ਕਰਾਂਗੇ, ਜਿਹੜੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਰਵਾਏ ਹੀ ਨਾ ਹੋਣ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਯਗ, ਦਾਨ ਅਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇੰਜ ਕਰਕੇ ਸਾਡਾ ਨਾਂ ਸਾਡੀ ਵਡਿਆਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਲੋਕ ਸਾਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਗੇ। ੦ ਮੋਦਿਸ਼੍ਯੇ - ਅਸੀਂ ਕਿੱਡੇ ਵੱਡੇ ਆਦਮੀ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਸਾਰੀ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਆਨੰਦ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਬੱਸ ਮੌਜ ਹੀ ਕਰਨੀ ਹੈ। ੦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਸੁਰ ਲੋਕ ਸੁਪਨੇ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਅਹਿ ਕਰਾਂਗੇ - ਉਹ ਕਰਾਂਗੇ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਕੁੱਝ ਕਰਨਗੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ - ਨਾ ਮਾਤ੍ਰ। ੦ ਇਤਿ ਅਗ੍ਯਾਨ ਵਿਮੋਹਿਤਾਹ - ਇੰਜ ਤੇਰਵੇਂ ਚੌਧਵੇਂ ਪੰਦਰਵੇਂ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਵਰਨਣ ਕੀਤੇ ਮਨੋਰਥ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਸੁਰ ਲੋਕ ਅਗਿਆਨ ਤੋਂ ਮੋਹਿਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਮੂਡਤਾ ਦੇ ਕਾਰਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਵਿਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

16.16 ਸ਼ਲੋਕ :

अन्-एक-चि-त्त-वि-भ्रान्ताः, मोह-जाल-सम्-आ-वृ-ताः। प्र-सक्ताः काम-भोगेषु, पत्-अन्ति नरके आ-शुचौ॥

ਅਨੁ ਏਕ ਚਿੱਤ ਵਿਭ੍ਰਾਂਤਾਹ, ਮੋਹ ਜਾਲਸਮ੍ ਆਵ੍ਰਤਾਹ।
ਪ੍ਰਸਾਕਤਾਹ ਕਾਮ ਭੋਗੇਸ਼ੁ, ਪਤ੍ਅੰਤਿ ਨਰਕੇ ਅਸ਼ੁਚੌਂ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਅਨੁ ਏਕ ਚਿੱਤ ਵਿਭ੍ਰਾਂਤਾਹ : ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਰਮ ਵਿਚ ਉਲਝਿਆ ਹੋਇਆ। ਮੋਹ ਜਾਲਸਮ੍ ਆਵ੍ਰਤਾਹ : ਮਾਇਆ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸਿਆ ਹੋਇਆ। ਪ੍ਰਸਾਕਤਾਹ : ਫਸਿਆ/ਆਦੀ ਹੋਇਆ/ਗ੍ਰਸਿਆ। ਕਾਮ ਭੋਗੇਸ਼ੁ : ਕਾਮਹ ਵਸ ਵਿਚ ਆਨੰਦ ਲੈਂਦਾ ਹੋਇਆ। ਪਤਅੰਤਿ : ਉਹ ਗਿਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਰਕੇ : ਨਰਕ ਵਿਚ। ਅਸ਼ੁਚੌਂ : ਭੈੜੇ, ਗੰਦੇ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਅਨੇਕਾਂ ਭਾਂਤ ਦੇ ਭ੍ਰਾਂਤੀ ਚਿੱਤ ਹੋਏ, ਮੋਹ ਜਾਲ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸੇ ਹੋਏ, ਕਾਮ ਦੇ ਚਸਕਿਆਂ ਵਿਚ ਆਨੰਦ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ, ਅਤਿਅੰਤ ਲੋਕ ਅਪਵਿੱਤਰ ਨਰਕ ਵਿਚ ਭ੍ਰਸ਼ਟੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਅਨ੍ ਏਕ ਚਿਤ ਵਿ ਭ੍ਰਾਂਤਾਹ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਸੁਰਾ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਾਹਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਹ ਅਨੇਕਾਂ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਚਿੰਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚਿਤ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਭਟਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਮੋਹ ਜਾਲ ਸਮ੍ ਆਵ੍ਰਤਾਹ = ਜੜ੍ਹ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੋਣ ਤੋਂ ਉਹ ਮੋਹ ਜਾਲ ਵਿਚ ਢਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਤੇਰਵੇਂ ਤੋਂ ਪੰਦਰਵੇਂ ਸ਼ਲੋਕ ਤੱਕ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਤੇ ਅਭਿਮਾਨ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜਿੰਨੇ ਮਨੋਰਥ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਜਾਣੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਦੀ ਵਿਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਵਿਰਤੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਜੇ ਧਨ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਇਹ ਰੁਕਾਵਟ ਲੱਗ ਨਾ ਜਾਵੇ ? ਅਸਾਡੇ ਕੋਲ ਇਕ ਨੰਬਰ ਦੀ ਕਮਾਈ ਐਨੀ ਹੈ, ਦੋ ਨੰਬਰ ਦਾ ਧਨ ਐਨਾ ਹੈ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਟੈਕਸ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤਾਂ ? ਕਿਧਰੇ ਸਾਡੇ ਮੁਨੀਮ ਸਾਡੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਾ ਕਰ ਦੇਣ ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਤੇ ਮੋਹ ਜਾਲ ਦੀਆਂ ਕੁੜੱਕੀਆਂ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲੰਘਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਤੜਪਦੇ ਹਨ। ੦ ਪ੍ਰਸਕਤਾਹ ਕਾਮ ਭੋਗੇਸ਼ੁ ਪਤ ਅੰਤਿ ਨਰਕੇ ਅਸ਼ੁਚੌਂ : ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਰਕਾਂ ਵਿਚ ਸਖਤ (ਸਜ਼ਾਵਾਂ) ਦੰਡ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਿਅੰਕਰ ਦੁੱਖ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਘੋਰ ਨਰਕਾਂ ਵਿਚ ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜੋ ਕੁੱਝ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹੋ ਬਾਹਰਲਾ ਯਥਾਰਤ ਹੈ। ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਮਨ ਤੋਂ ਨੇਕ ਦਿਆਲੂ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਸਵੱਰਗ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਪਟ ਹੈ, ਖੋਟ ਹੈ, ਪਾਪ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਨਰਕ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

16.17 ਸ਼ਲੋਕ :

आत्म (न्)-सम्-भाविताः स्तब्धाः, धन-मान-मद-अनु-इ-ताः। यजन्ते नामयज्ञैः ते दम्भेन, अ-विधि-पूर्व-कम्॥

ਆਤ੍ਮ ਨ੍ਸਮ੍ ਭਾਵਿਤਾਹ ਸ੍ਤਬ੍ਧਾਹ, ਧਨ ਮਾਨ ਮਦ ਅਨ੍ ਇਤਾਹ।
ਯਜੰਤੇ ਨਾਮ ਯਗੈਹ ਤੇ, ਦੰਭੇ-ਨ ਅਵਿਧਿ ਪੂਰ੍ਵ ਕਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਆਤ੍ਮਨ੍ਸਮ੍ ਭਾਵਿਤਾਹ : ਸਵੈ ਹੰਕਾਰ ਵਾਲੇ। ਸਤ੍ਬ੍ਧਾਹ : ਜਿੱਦੀ, ਹੱਠੀ। ਧਨਮਾਨ ਮਦ ਅਨ੍ਇਤਾਹ : ਮਨ ਅਤੇ ਦੌਲਤ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਨਾਲ। ਯੰਜਤੇ : ਉਹ। ਨਾਮ ਯਗੈਹ : ਨਾਂ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ। ਤੇ : ਉਹ। ਦੰਭੇ ਨ : ਦਿਖਾਵੇ, ਠਾਠ ਬਾਠ ਤੋਂ ਬਾਹਰ।

ਅਵਿਧਿ ਪੂਰ੍ਵਕਮ੍ : ਪਵਿੱਤਰ ਗਰੰਥਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਉਲਟ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ, ਵਿਨਯ ਰਹਿਤ ਧਨ ਦੇ ਅਭਿਮਾਨੀ ਤੇ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਗ਼ਲਤਾਨ ਇਹ ਲੋਕ ਕੇਵਲ ਨਾਂ ਮਾਤ੍ਰ ਦੇ ਯਗਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਾਖੰਡਪਣ ਨਾਲ ਵਿਧੀ ਰਹਿਤ ਯਗ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਆਤ੍ਮ (ਨ੍) ਸਮ੍ ਭਾਵਿਤਾਹ – ਉਹ ਧਨ ਮਾਨ ਵਡਿਆਈ ਆਦਰ ਆਦਿ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਪੂਜਣ ਯੋਗ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਅਸਾਡਾ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਸਾਡੀ ਵਡਿਆਈ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਵਰਣ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਦਿਆ ਬੁੱਧੀ ਪਦ ਅਧਿਕਾਰ ਯੋਗਤਾ ਆਦਿ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਹੀ ਸਭਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਤਮ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸਾਡੇ ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਚੱਲਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ੦ ਇਹ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਿਮ੍ਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਨਾ ਨੀਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਜਾਂ ਖੁਦ ਭਗਵਾਨ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਡਿਆਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨਾ, ਨਿਮਰਤਾ ਦਿਖਾਉਣਾ, ਸਲੀਕੇ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਨਿਰਾਦਰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਕਦੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅਭਿਮਾਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਤਿਆਗਦੇ। ਜਿਵੇਂ ਸੱਪ ਫੁੰਕਾਰਦਾ ਹੈ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੋਕੀ ਵਡਿਆਈ ਵਿਚ ਉਹ ਭਟਕਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਧਨ ਮਾਨ ਮਦ੍ ਅਨ੍ ਇਤਾਹ- ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਧਨ ਤੇ ਮਾਨ ਅਭਿਮਾਨ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਚੂਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਧਨ ਮਕਾਨ ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਾਣ ਪਹਿਚਾਣ ਤੇ ਸ਼ੁਹਰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿਮਾਗ਼ ਵਿਗਾੜ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਕਤੀ ਪਦ ਤੇ ਧਨ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਉੱਤਮ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ੦ ਯਜੰਤੇ ਨਾਮ ਯਗ੍ਯੈਹ ਤੇ, ਦੰਭੇਨ ਅਵਿਧਿ ਪੂਰ੍ਵ ਕਮ੍ = ਇਹ ਲੋਕ ਦੰਭ ਪੂਰਵਕ ਨਾਂ ਮਾਤ੍ਰ ਯਗ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਕੇਵਲ ਜੇ ਕੋਈ ਧਰਮ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕੇਵਲ ਲੋਕ ਦਿਖਾਵੇ ਲਈ। ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਉੱਪਰ ਆਪਣਾ ਰੋਹਬ ਪਾਉਣ ਲਈ, ਆਪਣੀ ਅਮੀਰੀ ਆਪਣੀ ਠਾਠ ਬਾਠ ਦਾ ਚਰਚਾ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹਨ। ੦ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਤੀ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਯਗ ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਪੂਜਨ ਧਰਮ ਕਰਮ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਤਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਨਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਧੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਅਵਿਧਿ ਪੂਰ੍ਵ ਕਮ੍ : ਇਹ ਆਸੁਰ ਮਨੁੱਖ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੰਨਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਯਗ ਦਾਨ ਆਦਿ ਤਾਂ ਕਰਨਗੇ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਧੀ ਪੂਰਵਕ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ। ਦਾਨ ਕਰਨਗੇ ਪਰ ਵਿਧੀ ਵਿਧਾਨ ਛਿੱਕੇ ਟੰਗ ਕੇ। ਦਾਨ ਸੁਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਕੁਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਪਰੀਤ ਬੁੱਧੀ ਸਦਾ ਉਲਟੀ ਬਹਿਸ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਗੱਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਲਟੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਦਲਣ ਤੇ ਲੰਘਣ ਨਾਲ ਧਾਰਮਿਕ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ ਤੇ ਰਸਮਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਦਲ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਯਗ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਮੰਦਰ ਪੂਜਾ ਜਾਂ ਵਿਧੀ ਪੂਰਵਕ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਲੋਕ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਮੰਦਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ੋਭਾ ਵਡਿਆਈ ਤੇ ਸ਼ੁਹਰਤ ਲਈ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪੂਜਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਖਾਵੇ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੂਜਾ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤ ਧਨ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪੂਜਾ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੇਵਲ ਵਿਖਾਵੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਤੇ ਸ਼ੁਹਰਤ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

16.18 ਸ਼ਲੋਕ :

अहम्–कारम् बलम् दर्पम्, कामम् क्रोधम् च सम्–श्रि–ताः। माम् आत्म (न्)–पर–देहेषु, प्र–द्विष्–अन्तः अभि–असूयकाः॥

ਅਹਮ੍ ਕਾਰਮ੍ ਬਲਮ੍ ਦਰ੍ਪ੍ਮ੍, ਕਾਮਮ੍ ਕ੍ਰੋਧਮ੍ ਚ੍ ਸਮ੍ਸ਼੍ਰੇਤਾਹ।

ਮਾਮ੍ ਆਤ੍ਮ (ਨ੍) ਪਰ ਦੇਹੇਸ਼ੁ, ਪ੍ਰਾਦਿਵ੍ਸ਼੍ ਅੰਤਹ ਅਭਿ ਅਸੂਯਕਾਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਅਹਮ੍ ਕਾਰਮ੍ : ਹੰਕਾਰ ਹਉਮੈ। ਬਲਮ੍ : ਸ਼ਕਤੀ। ਦਰ੍ਪ੍ਮ੍ : ਘੁਮੰਡੀਪੁਣਾ। ਕਾਮਮ੍ : ਕਾਮ ਹਵਸ। ਕ੍ਰੋਧਮ੍ : ਗੁੱਸਾ, ਕ੍ਰੋਧ। ਚ : ਅਤੇ। ਸਮ੍ਸ਼੍ਰੇਤਾਹ : ਸ਼ਰਨ ਲੈਣੀ। ਮਾਮ੍ : ਮੇਰਾ। ਆਤ੍ਮਪਰ ਦੇਹੇਸ਼ੁ : ਆਪਣੇ ਸਰੀਰਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ ਵਿਚ। ਪ੍ਰਾਦਿਵ੍ਸ਼੍ : ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ। ਅਭਿ ਅਸੂਯਕਾਹ : ਇਹ ਬਤਦਨੀਤ ਵਾਲੇ, ਖੋਟੇ ਲੋਕ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਉਹ ਹੰਕਾਰ ਸ਼ਕਤੀ, ਧਰਮ ਉਲੰਘਣਾ ਦੀ ਆਦਤ, ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ, ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਪਰਾਏ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਮੈਨੂੰ (ਈਸ਼ਵਰ ਤੋਂ) ਦਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਈਰਖਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਅਹਮ੍ ਕਾਰਮ੍ ਬਲਮ੍ ਦਰਪਮ੍ ਕਾਮਮ੍ ਕ੍ਰੋਧਮ੍ ਚ ਸਮ੍ਸ਼੍ਰਿਤਾਹ = ਇਹ ਅਸੁਰ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਵਿਚ ਅਹੰਕਾਰ ਹੱਠ, ਘੁਮੰਡ, ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਆਸੁਰ ਵਿਅਕਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ, ਹੰਕਾਰ ਹੱਠ ਘੁਮੰਡ ਨੂੰ ਆਸਰਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਹੰਕਾਰ ਹੱਠ ਘੁਮੰਡ ਨੂੰ ਮਾਨ ਸਤਿਕਾਰ ਦਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਧਨ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ੦ ਮਾਮ ਆਤ੍ਮ (ਨ੍) ਪਰ ਦੇਹੇਸ਼ੁ ਪ੍ਰਦਵਿਸ਼ੁ ਅੰਤਹ = ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਉਸ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਹ ਆਸੁਰ ਵਿਅਕਤੀ ਵੈਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ੦ ਸ਼੍ਰੁਤੀ ਤੋਂ ਸਿਮ੍ਰਤੀ – ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਮੇਰੀ ਆਗਿਆਵਾਂ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਲੰਘਣ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਮਨਮਾਣੇ ਢੰਗ ਤੋਂ ਵਰਤਾਓ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਆਗਿਆ ਭੰਗ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦਵੇਸ਼ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਨਰਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਸੁਰੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਨਾ ਨਿਯਮ ਪਾਲਣ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਿਧਾਂਤ ਉੱਪਰ ਚਲਣ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ੦ ਅਭਿ ਅਸੂਯਕਾਹ = ਉਹ ਮੇਰੇ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਦੋਸ਼-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਭਗਵਾਨ ਪੱਖਪਾਤੀ ਹਨ, ਉਹ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਰਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾਵਾਂ ਵਿਚ ਨੁਕਸ ਕੱਢਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਗ ਦਵੇਸ਼, ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ, ਸਵਾਰਥ ਦਿਖਾਵੇ ਵਾਲੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੰਭੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਭਜਨ ਕੀਰਤਨ, ਤੀਰਥਾਂ ’ਤੇ ਜਾਣ ਸੇਵਾ ਕਰਨ, ਮੰਤ੍ਰ ਪੜ੍ਹਨ ਤਿਲਕ ਲਾਉਣ ਦਾ ਜੋ ਵੀ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਬਨਾਵਟੀ ਦਿਖਾਵੇ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਮੋਹਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਹੰਕਾਰ – ਜਿਹੜਾ ਮੈਂ ਮੈਂ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਨੀਵਾਂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਸਮਝੋ ਉਸ ਵਿਚ ਹੰਕਾਰ ਹੈ। ਬਲ – ਜਿਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਬਲ ਨਿਰਾਰਥਕ ਹੈ। ਦਰ੍ਪਮ੍ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਅਜਿਹੇ ਭਾਵ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਪਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਧਰਮ ਦਾ ਉਲੰਘਣ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ। ਦਾਨਵ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਹੰਕਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਬਲ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਕੇ ਉਸਾਰੂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਕ੍ਰੋਧੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕ੍ਰੋਧ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਾਮੀ ਭੋਗੀ ਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਰੁਚੀਆਂ ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਤ ਬਿਰਤੀ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ਼ਲਤ ਰਾਹ ’ਤੇ ਟੋਰਦੀ

ਹੈ। ਗ਼ਲਤ ਇੰਦ੍ਰਿਆਵੀ ਸੁਆਦ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਮੰਦਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਨਾ ਕਰਨਾ ਪ੍ਰਭੂ ਵੱਲੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋਣਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

16.19 ਸ਼ਲੋਕ :

तान् अहम् द्विषत: क्रुरान्, सम्-सारेषु नर-अध्मान्। क्षिपामि अजस्त्रम् अ-शुभान्, आसुरीषु एव योनिषु॥

ਤਾਨ੍ ਅਹਮ੍ ਦਵਿਸ਼ਤਹ ਕੁਰਾਨ੍, ਸਮ੍ ਸਾਰੇ ਸ਼ੁ ਨਰ ਅਧਮਾਨ੍।
ਕਸ਼ਿਪਾਮਿ ਅਜਸ੍ਰਤ੍ਰਮ੍ ਅਸ਼ੁਭਾਨ੍, ਆਸੁਰੀਸ਼ੁ ਏਵ ਯੋਨਿਸ਼ੁ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਤਾਨ੍ : ਉਹ। ਅਹਮ੍ : ਮੈਂ। ਦਵਿਸ਼ਤਹ : ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਕੁਰਾਨ੍ : ਜ਼ਾਲਮ। ਸਮ੍ਸਾਰੇਸ਼ੂ : ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ। ਨਰ ਅਧਮਾਨ੍ : ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜੇ। ਕਸ਼ਿਪਾਮਿ : ਮੈਂ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਉਛਾਲਦਾ ਹਾਂ। ਅਜਸ੍ਤ੍ਰਮ੍ : ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੇ ਲਈ। ਅਸ਼ੁਭਾਨ੍ : ਅਪਵਿੱਤਰ। ਆਸੁਰੀਸ਼ੁ : ਦਾਨਵਾਂ ਦਾ। ਏਵ : ਸਿਰਫ਼। ਯੋਨਿਸ਼ੁ : ਗਰਭ ਅੰਦਰ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਸ਼ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ, ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਭੈੜੇ ਹਨ, ਸਦਾ ਅਮੰਗਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਅਜਿਹੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪਰੇ ਉਛਾਲ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਭੈੜਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਸਦਾ ਹੀ ਦਾਨਵ ਸ਼ੈਤਾਨ ਹਨ। ਮੈਂ ਸਦਾ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਾਨਵ ਜੂਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਤਾਨ੍ ਅਹਮ੍ ਦਵਿਸ਼ਤਹ ਕੁਰਾਨ੍, ਸਮ੍ ਸਾਰੇਸ਼ ਨਰ ਅਧਮਾਨ੍ – (7.15, 4.12 ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ,ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਦਾ ਦਾ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਦੇ ਸੱਤਵੇਂ, ਅਠਾਰਵ੍ਹੇਂ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ।) ਹੁਣ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਦਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ (19 ਤੇ 20) ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਵਰਨਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਆਸੁਰ ਵਿਅਕਤੀ ਬਿਨਾਂ ਕਾਰਣ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਵੈਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਰਮ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਰੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਿੰਸਾ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਮਾਮੂਲੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ੦ ਨਰ ਅਧਮਾਨ੍ – ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨੀਚ ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਰਕਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ, ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ ਆਦਿ (ਚੌਰਾਸੀ ਲੱਖ ਯੋਨੀਆਂ) ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਭੋਗ ਕੇ ਸ਼ੁੱਧ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਆਸੁਰ ਮਨੁੱਖ ਅਨਿਆਇ – ਪਾਪ ਕਰਕੇ ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ ਆਦਿ ਤੋਂ ਵੀ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਗ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭੈੜਾ ਹੈ। ੦ ਰਾਮਾਇਣ ਦਾ ਇਕ ਕਥਨ ਹੈ (ਦੇਖੋ 5.46–4 ਮਾਨਸ) ਨਰਕਾਂ ਦਾ ਰਹਿਣਾ ਚੰਗਾ ਹੈ ਪਰ ਵਿਧਾਤਾ (ਬ੍ਰਹਮਾ) ਅਸਾਨੂੰ ਦੁਸ਼ਟ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸੰਗ ਕਦੇ ਨਾ ਦੇਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਰਕ ਦੇ ਵਸੇਵੇ ਤੋਂ ਤਾਂ ਪਾਪ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ੁੱਧੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਦੁਸ਼ਟ ਦੇ ਸੰਗ ਵਿਚ ਅਸ਼ੁੱਧੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਾਪ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਬੀਜ ਬੀਜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਅੱਗੋਂ ਨਰਕ ਤੇ ਚੌਰਾਸੀ ਲੱਖ ਯੋਨੀਆਂ ਭੋਗਣ 'ਤੇ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।" ੦ ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਏਸੇ ਲਈ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਤੀ ਵਧੇਰੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਧਣ ਨਾਲ ਵੀ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਦਾ ਵਧਦੀ ਹੈ। ੦ ਕਿਸ਼ਪਾਮਿ ਅਜਸਤ੍ਰਮ੍ ਅਸ਼ੁਭਾਨ੍ – ਆਸੁਰੀਸ਼ੁ ਏਵ ਯੋਨਿਸ਼ੁ – ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਣਾ, ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨਾ, ਚੇਤਾ ਕਰਨਾ, ਅਪਵਿੱਤਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ 'ਅਸ਼ੁਭਾਨ੍' ਹੈ ਅਜਿਹੇ ਪੱਥਰ ਦਿਲ ਜ਼ਾਲਮ ਨਿਰਦਈ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨ – ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਸੁਰੀ ਯੋਨੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਮੁਤਾਬਕ ਹੀ ਕੁੱਤਾ, ਸੱਪ, ਬਿੱਛੂ, ਬਾਘ, ਸ਼ੇਰ ਆਦਿ ਆਸੁਰੀ ਯੋਨੀਆਂ ਵਿਚ ਸੁੱਟਦਾ ਹਾਂ – ਉਹ ਵੀ ਇੱਕ ਦੋ ਵਾਰ ਨਹੀਂ, ਕਈ ਵਾਰ ਡੇਗਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਭੋਗ ਕੇ ਸ਼ੁੱਧ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਜੂਨੀ ਦਾ ਉਹ ਹੱਕਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਭਟਕਦਾ ਹੋਇਆ ਭੈੜੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦਾ ਚੱਕਰ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਭੈੜੇ ਕਰਮਾਂ ਕਾਰਨ ਨੀਚ ਜੀਵ ਬਣਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਗਿਆਨ ਦੇ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਉਹ ਸਦਾ ਭਟਕਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

16.20 ਸ਼ਲੋਕ :

आसुरीम् योनिम् आ-पद्-(ता:) ना:, मूढा जन्मनि जन्मनि। माम् अ-प्र-आप्-य सव कौनतेय, तत: यान्ति अध्माम् गतिम्॥

ਆਸੁਰੀਮ੍ ਯੋਨਿਮ੍ਆਪਦ੍ (ਤਾਹ) ਨਾਹ, ਮੁਡਾਹ ਜਨ੍ਮਨਿ ਜਨ੍ਮਨਿ।
ਮਾਮ੍ ਅਪ੍ਰ ਆਪ੍ਯ ਏਵ ਕੌਂਤਯੇਯ, ਤਤਹ ਯਾਂਤਿ ਅਧਮਾਮ੍ ਗਤਿਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਆਸੁਰੀਮ੍ : ਦਾਨਵੀਤਵ। ਯੋਨਿਮ੍ਆਪਦ੍ (ਤਾਹ) ਨਾਹ : ਬੱਚੇ ਦਾਨੀ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ। ਮੁਡਾਹ : ਛਲੇ ਜਾਣਾ। ਜਨ੍ਮਨਿ ਜਨ੍ਮਨਿ : ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਜਨਮ। ਮਾਮ੍ : ਮੇਰਾ। ਅਪ੍ਰਆਪ੍ਯ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਕਰਦਿਆਂ। ਏਵ : ਅਜੇ ਵੀ। ਕੌਂਤਯੇਯ : ਹੇ ਕੌਂਤਯੇ। ਤਤਹ : ਉਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ। ਯਾਂਤਿ : ਉਹ ਇਸ ਵਿਚ ਗਿਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਅਧਮਾਮ੍ : ਨੀਵਾਂ। ਗਤਿਮ੍ : ਹਾਲ ਅਵੱਸਥਾ

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਹੇ ਕੌਂਤੇਯ! ਉਹ ਮੂਡ ਲੋਕ ਜਨਮ ਜਨਮ ਤੋਂ ਦਾਨਵੀ ਜੂਨੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲਦੇ ਹੋਏ ਵੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਸਭ ਤੋਂ ਨੀਵੀਂ ਅਵੱਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਆਸੁਰੀਮ੍ ਯੋਨਿਮ੍ ਆਪਦ੍ (ਤਾਹ) ਨਾਹ... ਮਾਮ੍ ਅਪ੍ਰ ਆਪ੍ਯ ਏਵ ਕੌਂਤੇਯ – ਪਿਛਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਆਸੁਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀਆਂ ਯੋਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗਿਰਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਅੱਗੇ ਏਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਤੋਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, 'ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਦੁਰਲਭ ਅਵਸਰ ਪਾ ਕੇ ਵੀ ਉਹ ਆਸੁਰ ਮਨੁੱਖ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾ ਕਰਕੇ ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ ਆਦਿ ਆਸੁਰੀ ਯੋਨੀਆਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਆਸੁਰੀ ਯੋਨੀਆਂ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਮਾਮ੍ ਅਪ੍ਰਆਪ੍ਯ ਏਵ = ਪਦ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਤਿਅੰਤ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਮੈਂ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਦੇ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਆਪਣਾ ਕਲਿਆਣ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਕਰ ਲੈਣਗੇ। ਪਰ ਇਹ ਨਰਾਧਮ ਐਨੇ ਮੂਡ ਵਿਸ਼ਵਾਸ-ਘਾਤੀ ਨਿਕਲੇ ਕਿ ਜਿਸ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨੀ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾ ਕਰਕੇ ਉਲਟ ਅਧਰਮ ਪਾਸੇ

ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ, ਅਰਥਾਤ ਨੀਵੇਂ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਨਰਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਏ। ੦ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਪਾ ਕੇ ਵੀ ਜਦ ਕੋਈ ਕੁਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ 1. ਬਾਹਰੀ ਫਲ ਅੰਸ਼ - ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇਣ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ) ਤਾਂ ਓਹੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੋ ਦੁੱਖ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਨਵਾਂ ਪਾਪ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਨਰਕ ਹੈ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੋਗਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਆਸੁਰੀ ਯੋਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕਈਆਂ ਵਿਚ ਸੌਮ੍ਯ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਕਈਆਂ ਵਿਚ ਕਰੂਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਣਾਈ ਸ਼ੁੱਧ ਜਾਂ ਅਸ਼ੁੱਧੀ ਅਹੰਤਾ ਕਾਰਣ ਹੈ। ੦ ਨਰਕ ਤੋਂ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਲੱਛਣ ਹਨ 'ਅਤਿਅੰਤ ਕ੍ਰੋਧੀ, ਕੌੜੇ ਵਚਨ, ਦਲਿਦਰਤਾ, ਦੂਜਿਆਂ ਪ੍ਰਤਿ ਵੈਰ-ਭਾਵ ਨੀਵਿਆਂ ਦਾ ਸੰਗ, ਕੁਲ ਹੀਣ ਨੀਵੇਂ ਅਸੁਰ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ। ਪਰ ਜੋ ਸਵੱਰਗ ਤੋਂ ਆਏ ਵਿਅਕਤੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੱਛਣ ਹਨ - ਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ, ਮਧੁਰ ਵਾਣੀ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਪੂਜਨ, ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰਹਿਣਾ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜੇ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਵਿਚ ਔਗੁਣਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਔਗੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਨਿਵਾਣ ਵੱਲ ਲਿਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਪਹਾੜ ਦੀ ਟੀਸੀ ਤੋਂ ਇਕ ਪੱਥਰ ਰੁੜਦਾ ਹੋਇਆ ਹੇਠਾਂ ਨਿਵਾਣ ਵਿਚ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗਿਰਾਵਟ ਦੇ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹਨ ?

✪ ✪ ✪

16.21 ਸ਼ਲੋਕ :

त्रि-विधम् नरकस्य इदम्, द्वारम् नाशनम् आत्मन:। काम: क्रोध: तथा लोभ:, तस्मात् एतत् त्रयम् त्यजेत्॥

ਤ੍ਰਿਵਿਧਮ੍ ਨਰਕਸ੍ਯ ਇਦਮ੍, ਦਵ੍ਾਰਮ੍ ਨਾਸ਼ਨਮ੍ ਆਤ੍ਮਨਹ।
ਕਾਮਹ ਕ੍ਰੋਧਹ ਤਥਾ ਲੋਭਹ, ਤਸ੍ਮਾਤ੍ ਏਤਤ੍ ਤ੍ਰਯਮ੍ ਤ੍ਯਜੇਤ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਤ੍ਰਿਵਿਧਮ੍ : ਤ੍ਰੈਗੁਣਾਂ। ਨਰਕਸ੍ਯ : ਨਰਕ ਦਾ। ਇਦਮ੍ : ਇਹ। ਦਵ੍ਾਰਮ੍ : ਗੇਟ ਦਰਵਾਜ਼ਾ। ਨਾਸਨਮ੍ : ਨਾਸ਼ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ। ਆਤ੍ਮਨਹ : ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਤਿ। ਕਾਮਹ : ਕਾਮ। ਕ੍ਰੋਧਹ : ਕ੍ਰੋਧ। ਤਥਾ : ਅਤੇ। ਲੋਭਹ : ਲੋਭ। ਤਸ੍ਮਾਤ੍ : ਇਸ ਲਈ। ਏਤਤ੍ : ਇਹ। ਤ੍ਰਯਮ੍ : ਤਿੰਨ। ਤ੍ਯਜੇਤ੍ : ਇਸ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਤੇ ਲੋਭ - ਇਹ ਆਤਮਾ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਨਰਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਦਵਾਰ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਕਾਮਹ ਕ੍ਰੋਧਹ ਤਥਾ ਲੋਭਹ...... ਤ੍ਰਿਵਿਧਮ੍ ਨਰਕਸ੍ਯ ਇਦਮ੍ = ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਦੈਵੀ ਸੰਪਤੀ ਮੋਕਸ਼ ਲਈ ਤੇ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਤੀ ਬੰਧਨ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਤੀ ਆਉਂਦੀ ਕਿੱਥੋਂ ਹੈ ? ਜਿਥੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਭੋਗ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਮਾਨ ਵਡਿਆਈ ਆਰਾਮ ਆਦਿ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਮਹੱਤਵ ਬੁੱਧੀ ਜਾਂ ਆਕਰਸ਼ਣ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਤੀ ਵਾਲਾ ਬਣਾ ਕੇ ਨਰਕਾਂ ਦਾ ਭਾਗੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਲੋਭ ਹੰਕਾਰ ਤੇ ਮੋਹ ਮਾਨ ਵਡਿਆਈ ਪਦ ਮਦ ਮੂਲ ਕਾਰਣ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ। (5.12) ਮਨੁੱਖ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਪਾਪ ਕਿਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। (3.36) ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਨੇ 'ਕਾਮ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ' ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਏਸ਼' ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕੇ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਿਘਣ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕ੍ਰੋਧ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ ਤੇ ਲੋਭ ਤਿੰਨ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੱਸੇ ਹਨ, ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭੋਗਾਂ ਵੱਲ ਵਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਕਾਮ ਹੈ ਤੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵੱਲ ਵਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਲੋਭ ਹੈ। ੦ ਏਥੇ ਕਾਮ ਸ਼ਬਦ ਇਕੱਲਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹੀ ਭੋਗ ਤੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਇੱਛਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਏਥੇ 'ਕਾਮ' ਤੇ ਲੋਭ ਦੋਵੇਂ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਥੇ ਭੋਗ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ 'ਕਾਮ' ਤੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਲੋਭ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਣ 'ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਤੇ ਲੋਭ ਤਿੰਨੇ ਵਧੇਰੇ ਵਧ ਜਾਣ ਤਾਂ ਮੋਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਕਾਮ ਤੋਂ ਕ੍ਰੋਧ, ਕ੍ਰੋਧ ਤੋਂ ਸਮ ਮੋਹ (2.62-63) ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਾਮ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਨਾ ਪਏ, ਤਾਂ ਲੋਭ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲੋਭ ਤੋਂ ਸਮ ਮੋਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਕਾਮ ਹੀ ਕ੍ਰੋਧ ਤੇ ਲੋਭ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮ ਮੋਹ ਹੋਣ ਨਾਲ ਤਮੋਗੁਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਪੂਰੀ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਤੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ੦ ਨਾਸ਼ਨਮ੍ ਆਤ੍ਮਨਹ - ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ ਤੇ ਲੋਭ, ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਪਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ, ਭੋਗ ਭੋਗਣੇ, ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨਾ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਉਨਤੀ ਲਈ ਤਿੰਨਾਂ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹਿਤਕਾਰੀ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਭਾਵ ਕਾਮ ਰਾਹੀਂ ਸੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ, ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ, ਭੋਗ ਭੋਗਣੇ, ਐਸ਼ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਤਸ੍ਮਾਤ੍ ਏਤਤ੍ ਤ੍ਰਯਮ੍ ਤ੍ਯਜੇਤ੍ - ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ ਆਦਿ ਨਰਕ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ੦ ਹਰੇਕ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਅਨੁਕੂਲਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲਤਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਰਾਗ (ਕਾਮ) ਤੇ ਦਵੇਸ਼ (ਕ੍ਰੋਧ) ਸਥਿਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਵਸੀਭੂਤ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਧਰਮ ਤੇ ਲੋਕ ਮਰਯਾਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਉਲੰਘਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਤਨ ਵੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਦਾਨਵੀ-ਚਰਿੱਤਰ ਵਿਚ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ ਤੇ ਲੋਭ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਵੀ ਇੰਦ੍ਰਿਆਵੀ ਆਨੰਦ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਸੰਸਾਰਕ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੋਵੇ, ਦਾਨਵੀ ਰੁਚੀਆਂ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲੋਭ ਕਰੇਗਾ। ਉਹ ਲਾਲਚੀ ਹਵਸੀ ਕ੍ਰੋਧੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਆਪ ਵੀ ਸੜਦਾ ਹੈ, ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾੜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ - ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਕਮੀਨਾ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

16.22 ਸ਼ਲੋਕ :

एतै: वि-मुच्-त: कौन्तेय, तम: द्वारै: त्रिभि: नर:। आ-चरति आत्मन: श्रेय:, तत: या-ति पराम् ग(म्)-तिम्॥

ਏਤੈਹ ਵਿਮੁਕ੍ਤਾਹ ਕੌਂਤਯੇਯ! ਤਮਹ ਦਵ੍ਾਰੈਹ ਤ੍ਰਿਭਿਹ ਨਰਹ।
ਆ ਚਰਤਿ ਆਤ੍ਮਨਹ ਸ਼੍ਰੇਯ੍ਹ, ਤਤਹ ਯਾਤਿ ਪਰਾਮ੍ ਗ (ਮ੍) ਤਿਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਏਤੈਹ : ਏਸ ਤੋਂ। ਵਿਮੁਕ੍ਤਾਹ : ਮੁਕਤ ਕਰਾਇਆ। ਕੌਂਤਯੇਯ : ਹੇ ਕੌਂਤਯੇ। ਤਮਹ ਦਵ੍ਾਰੈਹ : ਹਨੇਰੇ ਵੱਲ

ਲਿਜਾਣ ਵਾਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ। ਤ੍ਰਿਭਿਹ : ਤਿੰਨਾਂ ਰਾਹੀਂ। ਨਰਹ : ਆਦਮੀ। ਆਚਰਤਿ : ਅਭਿਆਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਤ੍ਮਨਹ : ਆਤਮਾ ਸੰਬਧੀ, ਸਵੈ ਦਾ। ਸ਼੍ਰੇਯ੍ਹ : ਜੋ ਵੀ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਤਤਹ : ਅਤੇ ਫਿਰ। ਯਾਤਿ : ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਾਮ੍ : ਉੱਤਮ। ਗਤਿਮ੍ : ਗੋਲ ਮੰਜ਼ਿਲ, ਮੰਤਵ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਹੇ ਕੌਂਤਯੇ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਤਮੋ ਰੂਪੀ ਨਰਕ ਦੇ ਦਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਇਆ ਮਾਨਵ ਆਪਣੇ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਆਚਰਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਰਮਗਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਏਤੈਹ ਵਿਮੁਚੁਤਹ ਕੌਂਤਯੇਯ, ਤਮਹ ਦਵਾਰੈਹ ਤ੍ਰਿਭਿਹ ਨਰਹ – ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਰਕ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸੇ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ ਨੂੰ ਏਥੇ ਤਮੋਦਵਾਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਤਮ੍ – ਨਾਂ ਹਨੇਰੇ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਅਗਿਆਨ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। (14.07) ਕਾਮ ਆਦਿ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥ ਧਨ ਸੰਪਤੀ ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਘਰ ਪਰਿਵਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਮਤਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਮੇਰਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ ? ਕਾਮ ਆਦਿ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੀ ਪਰਮਗਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। "ਤਿੰਨਾਂ ਤੋਂ ਬਚਕੇ ਰਹੋ" ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਤਿਆਗ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸਾਧਕ ਬਣਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ੦ ਨੀਂਦ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਨੀਂਦ ਆਉਣ ਤੱਕ ਜਿਸ ਦਿਨ ਪਤਾ ਲੱਗੇ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੌਤ ਆਉਣ ਤੱਕ – ਸਭ ਦੇ ਸਭ ਸਮੇਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਗੁਣ ਨਿਰਗੁਣ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ੦ ਇਤੈ ਵਿਮੁਚ੍ – ਤਹ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਦੁਰਗੁਣ ਦੁਰਾਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਲੈਂਦੇ, ਤਦ ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ ਅਪਣਾਵਾਂਗੇ। ਪਰ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਰੱਖ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਲਕਸ਼ ਅੱਗੇ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਅਸ਼ੁੱਧੀ ਅਪਵਿੱਤਰਤਾ, ਪਾਪ ਪਤਨ ਤੇ ਦੁੱਖ ਬਣੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਅੰਤਹਕਰਣ ਸੁਭਾਵਕ ਸ਼ੁੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਸ਼੍ਰੇਯਹ – ਆਚਰਤਿ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ – ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਲੈ ਕੇ ਆਚਰਣ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਸ਼ੁੱਧ ਸਾਧਨ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਅਸ਼ੁੱਧੀ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਚਰਣ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। 'ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਹੇ ਨਾਥ' ਦਾ ਜਾਪ ਨਿਰੰਤਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਭਗਵਾਨ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜਿੱਥੇ ਦੁੱਖ ਹੈ, ਹਨੇਰਾ ਹੈ, ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੈ, ਡਰ ਹੈ, ਪ੍ਰਕੋਪ ਹੈ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਨਰਕ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ, ਡਰ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਕਾਮ, ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਭਟਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਨਰਕ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਨਰਕ ਦਾ ਕਾਰਨ ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੈ। ਨਰਕ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਕਾਮ ਜਾਗਦਾ ਹੈ, ਲੋਭ ਅੰਗੜਾਈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਕ੍ਰੋਧ ਤਾਂਡਵ ਨਾਚ ਨਚਦਾ ਹੈ, ਹੰਕਾਰ ਮਚਲਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਗਿਆਨ ਦੇ ਚਾਨਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਰੇਯਾਸ ਅਵੱਸਥਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਪਰਪੱਕਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਦਾਨਵੀ ਰੁਚੀਆਂ ਵਾਲੇ ਲੋਕ, ਜਦੋਂ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂਤਵ ਦੇ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

16.23 ਸ਼ਲੋਕ :

य: शास्त्र-विधिम् उद्-सृज्य, वर्त-ते कामकारत:। न स: सिद्धिम् अब-आप्-नोति, न सुखम् न पराम् ग (म्)-तम्॥

ਯਹ ਸ਼ਾਸ੍ਤਰ ਵਿਧਿਮ੍ ਉਦ੍ਸ੍ਰਜਯ, ਵਰ੍ਤਤੇ ਕਾਮ ਕਾਰਤਹ।
ਨ ਸਹ ਸਿਧਿਮ੍ ਅਵ ਆਪ੍ਨੋਤਿ, ਨ ਸੁਖਮ੍ ਨ ਪਰਾਮ੍ ਗ (ਮ੍) ਤਿਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਯਹ : ਕੌਣ। ਸ਼ਾਸ੍ਤਰ ਵਿਧਿਮ੍ : ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ। ਉਦ੍ ਸ੍ਰਜ੍ਯ : ਪਿੱਛਾ ਛੁਡਾਉਣਾ। ਵਰ੍ਤਤੇ : ਕਾਰਜ ਕਰਨਾ। ਕਾਮ ਕਾਰਤਾਹ : ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੇ ਮਨੋਵੇਗ ਅਧੀਨ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਸਹ : ਉਹ। ਸਿਧਿਮ੍ : ਪਰਪਕਤਾ। ਅਵਆਪ੍ਨੋਤਿ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਸੁਖਮ੍ : ਸੁਖ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਪਰਾਮ੍ : ਪਰਮ। ਗ (ਮ) ਤਿਮ੍ : ਮੰਜ਼ਿਲ ਗੋਲ, ਟਿਕਾਨਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸਿਆ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਨਾ ਹੀ ਸਿੱਧੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਸੁਖ ਤੇ ਨਾ ਪਰਮ ਗਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਯਹ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਧਿਮ੍ ਉਦ੍ ਸਿਰ੍ਜ੍ਯ ਵਰ੍ਤਤੇ – ਜਿਹੜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਧੀ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਹਿਤ ਯਗ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲਾਭ ਲਈ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਸਭ ਕਰਦੇ ਹਨ 'ਕਾਮਕਾਰਤਹ – ਅਰਥਾਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਧੀ ਦੇ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਨਮੰਨੇ ਢੰਗ ਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੇਵਲ ਬਾਹਰਲੇ ਆਚਰਣ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਅੰਦਰਲੇ ਭਾਵ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਲੋੜ ਅੰਦਰਲੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਹੈ। ੦ ਜੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਦੁਰਭਾਵ ਹਨ, ਬਾਹਰੋਂ ਤਪੱਸਵੀ, ਤਿਆਗੀ, ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹੋ। ਅਭਿਮਾਨ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾੜਨਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਬਾਹਰਲੇ ਅਭਿਮਾਨ ਕਾਰਣ ਅੰਦਰਲੇ ਗੁਣ ਵੀ ਅਸ਼ੁੱਧ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੰਦਰਲੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰੀਏ। ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਰਜ ਕਰੀਏ। ਬਾਹਰਲੇ ਕੰਮ ਭਾਵੇਂ ਚੰਗੇ ਹੋਣ ਪਰ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਮਨ ਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ, ਚੰਗੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ੦ ਨ ਸਹ ਸਿਧਿਮ੍ ਅਵ ਆਪ੍ ਨੋਤਿ = ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਦਾ ਵਾਲੇ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਧੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਯਗ ਆਦਿ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਨ ਮਾਨ ਆਦਰ ਆਦਿ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧੀ-ਰੂਪ, ਜੋ ਸਿੱਧੀ ਹੈ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ੦ ਨ ਸੁਖ਼ਮ੍ : ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ ਦੀ ਜਲਨ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਦੁਖ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। (5.22) ੦ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪਰਮਾਰਥਕ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਸਾਤਵਿਕ ਸੁੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂਮਿਲਦੇ। ੦ ਨ ਪਰਾਮ੍ ਗ (ਮ੍) ਤਿਮ੍ – ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮਗਤੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਪਰਮਗਤੀ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਮੰਨਦੇ ਵੀ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਲੋਭ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿੱਤ ਦੇ ਕੰਮ ਅਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਧਾਰਮਿਕ ਵੇਦਾਂਤ ਗ੍ਰੰਥ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸੇਧ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਜੋ ਆਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਨਾਂਹ ਵਾਚੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਹਾਂ ਵਾਚਕ ਵੀ। ਚਿਤਾਵਨੀ, ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਜਾਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਚੰਗਿਆਈ ਨੇਕੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਲਗਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹਾਂ ਵਾਚਕ ਆਦੇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦਾਨਵ ਰੁਚੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਵੇਦਾਂਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆਵਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਰੰਥਾਂ

ਵਿਚ ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਸਿਖਿਆ ਗਰੰਥ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਉੱਪਰ ਅਮਲ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਪੱਕਤਾ ਪੂਰਣਤਾ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਅਤੇ ਸੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

16.24 ਸ਼ਲੋਕ :

तस्मात् शास्त्रम् प्र-मानम् ते, कार्य-अकार्य-वि-अव-स्थितौ। ज्ञा-त्वा शास्त्र-वि-धान उक्तम्, कर्म कर्तुम् इह अर्हसि॥

ਤਸ੍ਮਾਤ੍ ਸ਼ਾਸ੍ਤ੍ਰਮ੍ ਪ੍ਰਮਾਨਮ੍ ਤੇ, ਕਾਰ੍ਯ ਅਕਾਰ੍ਯ ਵਿਅਵਸ੍ਥਿ ਤੌ।
ਗ੍ਯਾਤ੍ਵਾ ਸ਼ਸ੍ਤਰ ਵਿਧਾਨ ਉਕਤਮ੍, ਕਰ੍ਮ ਕ੍ਰਤੁਮ੍ ਇਹ ਅਹਰ੍ਸਿ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਤਸ੍ਮਾਤ੍ : ਇਸ ਲਈ। ਸ਼ਾਸ੍ਤ੍ਰਮ੍ : ਸ਼ਾਸਤਰ। ਪ੍ਰਮਾਨਮ੍ : ਪ੍ਰਮਾਣ ਸਬੂਤ। ਤੇ : ਉਹ। ਕਾਰ੍ਯ : ਕਾਰਜ। ਅਕਾਰ੍ਯ : ਅਕਾਰਜ। ਵਿਅਵਸ੍ਥਿਤ : ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਪੱਕਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤੇ ਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਗ੍ਯਾਤ੍ਵਾ : ਜਾਣ ਲੈਣ ਪਿੱਛੋਂ। ਸ਼ਾਸ੍ਤਰਹ : ਸ਼ਾਸਤਰ। ਵਿਧਾਨ ਉਕਤਮ੍ : ਜੋ ਕੁੱਝ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਰ੍ਮ : ਕਰਮ। ਕ੍ਰਤੁਮ੍ : ਕਰਨਾ। ਇਹ : ਏਥੇ। ਅਹਰ੍ਸਿ : ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਤੇਰੇ ਲਈ ਫਰਜ਼ ਤੇ ਅਫਰਜ਼ ਦੀ ਵਿਵੱਸਥਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਸਤਰ ਹੀ ਪਰ੍ਮਾਣ ਹੈ। ਤੂੰ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਕਹੇ ਗਏ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਇਸ ਲੋਕ ਵਿਚ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਏਂ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਤਸ੍ਮਾਤ੍ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਮ੍ ਪ੍ਰਮਾਨਮ੍ ਤੇ, ਕਾਰਯ ਅਕਾਰ੍ਯ ਵਿਅਵਸ੍ਥਿ ਤੌ = ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਨਾਲ ਮੋਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਰਤੱਵ ਤੇ ਅਕਰਤੱਵ ਨਾ ਜਾਣਨ ਕਾਰਣ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਤੋਂ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਤੀ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਨਿਰਣਾਂ ਕੇਵਲ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ੦ ਜਿੰਨੀ ਮਹਿਮਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਤਾਓ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਸੰਤਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਚਰਣਾਂ ਤੇ ਵਚਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲਣਾ ਹੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲਣਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਪੁਰਸ਼ ਬਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਏਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਚਰਣ ਭਾਵ ਆਦਿ ਹੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਬਣਦੇ ਹਨ। ੦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਪ੍ਰਮਾਨਮ੍ ਦਾ ਭਾਵਾਰਥ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਪ੍ਰਲੋਕ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਕਰਤੱਵ ਅਕਰੱਤਵ ਦੀ ਵਿਵੱਸਥਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ੦ ਗ੍ਯਾਤਵਾ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਵਿਧਾਨ ਉੱਤਮ ਕਰ੍ਮ ਕਰ੍ਤੁਮ੍ ਇਹ ਆਹਰ੍ਸਿ – ਪਰਾਇਣ ਪੋਸ਼ਣ ਨੂੰ ਨਾ ਜਾਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਭਗਵਾਨ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੂੰ ਤਾਂ ਦੈਵੀ ਸੰਪਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਏਂ, ਤੂੰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਕਰਤੱਵ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹੈ। ਅਰਜਨ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਧਾਰਣਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਪਾਪ ਲੱਗੇਗਾ, ਜਦ ਕਿ ਭਾਗਸ਼ਾਲੀ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਕੁਸ਼ਤ੍ਰੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਯੁੱਧ ਸਵੱਰਗ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ (ਗੀਤਾ 2.32)। ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ 'ਕਿ ਭਾਈ! ਤੂੰ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਆਪਣੇ ਮਨਮਾਨੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਏਂ। ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਸਮਝ ਕੇ ਹੀ ਤੈਨੂੰ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਯੁੱਧ ਰੂਪੀ ਕਿਰਿਆ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਸਵਾਰਥ ਤੇ ਅਭਿਮਾਨ ਰੱਖ ਕੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਕਿਰਿਆ (ਯਗ ਦਾਨ ਆਦਿ) ਹੀ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨਮੰਨੇ ਢੰਗ ਤੋਂ (ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੇ ਉਲਟ) ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਕਿਰਿਆ ਤਾਂ ਪਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਯੁਧ ਰੂਪੀ ਕਿਰਿਆ ਕਰੂਰ ਤੇ ਹਿੰਸਕ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੋਈ ਵੀ ਪਾਪ ਜਨਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ (18.47) ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੁਭਾਵਕ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵਾਰਥ ਰਹਿਤ ਵਿਅਕਤੀ ਪਾਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਅਰਥਾਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕਸ਼ਤਰੀ ਵੈਸ਼ਯ ਤੇ ਸ਼ੂਦਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਪਾਪ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਸਵਾਰਥ ਅਭਿਮਾਨ ਤੋਂ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਅਨਿਸ਼ਟਾ ਸੋਚਣ ਨਾਲ। ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਰੀਰ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਨਾ ਫਸ ਕੇ ਕੇਵਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਹਿਤ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਕਰੇ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਸ਼ਾਸਤਰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੁਖਾਲਾ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਕੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਜੋ ਮੂਲ ਮੰਤਵ ਹੈ, ਉਹ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਚਾਨਣ ਹੈ, ਅਗਿਆਨ ਹਨੇਰਾ ਹੈ। ਸਮਝਣਾ ਸੋਚਣਾ ਵਿਚਾਰਨਾ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨਾ, ਸੱਚੇ ਮਾਨਵ ਦਾ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਾਨਵੀ ਰੁਚੀਆਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਤਿ ਸੰਕਲਪ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਧਾਰਮਿਕ ਗਰੰਥਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਅਪਨਾਈ ਹੈ, ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਕਲਿਆਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ੦ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ੦ 'ਕਿਹੜੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਉੱਪਰ ਅਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ' ? ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ। 'ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਕਦੇ ਵੀ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਜੋ ਦੇਵਤਵ (ਪ੍ਰਭੂ) ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਆਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਅਗਵਾਈ ਅਨੁਸਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਏਸੇ ਲਈ ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਗ਼ਲਤੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਨੂੰ ਕਰਨ ਬੋਲਣ ਲਈ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਵਸਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ – ਉਸ ਦਾ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।'

✪ ✪ ✪